

Hiedelemtörténetek a Folklore Fellows magyar gyűjtéseiben

Jelige: folklorefellows

Bevezetés

A hiedelemtörténetek szakszerű gyűjtése a magyar folklorisztikában csak viszonylag későn indult meg. „A 19–20. század fordulóján még szinte meg sem fogalmazódott az abszolút szó szerinti lejegyzés igénye a folklórgyűjtők körében. (...) Nagyjából a 20. század közepéig szinte mindig a gyűjtő által különbözőképpen tolmácsolt, valamilyen módon átírt szövegekkel van dolgunk”,¹ írja a hiedelemszövegekről Pócs Éva. Ennek fő oka, hogy a hiedelemtörténetekből a kutatást sokáig csak a néphitre vonatkozó adatok érdekelték – a néphitben pedig az ősvallás elemeit keresték, hogy azt nemzeti identitásunk egyik talpkövévé tegyék.

A Folklore Fellows (a továbbiakban: FF) nemzetközi folklorista szövetség Kaarle Krohn kezdeményezésére jött létre 1908-ban. A Magyar Néprajzi Társaság Katona Lajos vezetésével még ez évben belépett. Az aktív munka azonban valójában csak Katona Lajos halála után, 1911-ben indult meg. Ekkor jött létre a „Folklore Fellows” szövetség Magyarországi szakosztálya, Sebestyén Gyula elnökletével. 1912-ben megjelent a szövetség Tájékoztatója, ahol ismertették a szakszerű, szó szerinti gyűjtés módszerét és tematikáját. 1912 és 1914 közt vándorgyűlések sorát tartották, melynek eredményeképpen a vidéki iskolaközpontokban: Sárospatakon, Egerben, Pápán, Győrött, Kaposváron, Csurgón, Csáktornyan, Komáromban, Szegeden Kecskeméten, Kisújszálláson, Nagyszalontán, Gyulán, Kassán, Pécsen amatőr néprajzi gyűjtőszövetségek jöttek létre. A háború visszavetette a gyűjtések lázát, ám Nagyszalontán továbbra is nagyon élénken folyt a munka, és szórványosan máshonnan is érkeztek be gyűjtések.² A gyűjtés Tájékoztatójából még 1920-ban is nyomtak,³ és még 1921-ben is gyűjtések sora érkezett be, melyek háttéréről azonban eddig nagyon keveset tudunk. Sebestyén Gyula pályájának megroppanása miatt végül a nagyszabású tervek közül egyedül a nagyszalontai gyűjtés látott napvilágot a Magyar Népköltési Gyűjtemény régi folyamának utolsó, XIV. köteteként.⁴ A Folklore Fellows Magyar Osztálya névleg még 1925-ben is létezett, ám ekkor már csak Sebestyén Gyula kétes irodalmi értékű eposzát, a Gesta

¹ PÓCS Éva 2012. 26

² VEREBÉLYI Kincső 1998. 19–31, 351–432.

³ Ebből a Kriza János Néprajzi Társaság könyvtárában található egy példány, 45950 leltári szám alatt.

⁴ SZENDREY Zsigmond 1924. A kötetről ld. ORTUTAY Gyula 1972. 441.

Hungarorumot jelentették meg a szövetség kiadásában.⁵ A gyűjtések anyagának nagy része végül kalandos úton a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumába (továbbiakban: EA) került.⁶ Az újraindított Magyar Népköltési gyűjtemény sorozatban – melynek tervéről Voigt Vilmos számolt be⁷ – látott napvilágot Verebélyi Kincső szerkesztésében egy válogatás a néphit szövegekből.⁸ Itt több helyen jelzik, hogy tervbe vették például a nagyszalontai gyűjtés meg nem jelent anyagainak kiadását, de a 2001-es, Kodály nagyszalontai gyűjtését feldolgozó kötet⁹ óta nem jelent meg újabb a sorozatban. Sárospataki gyűjtésű szövegeket közölt és elemzett Tóth Arnold 2001-es szakdolgozatában, ez azonban csak kézirat formájában elérhető.¹⁰ Nem célzottan szövegkiadás, hanem a népi líra elméletéről szóló szöveg, de viszonylag nagy mennyiségű Sárospatakon gyűjtött népdalt közölt Banó István.¹¹ Egy-egy szöveget elszórtan több kiadvány is kiadott, ezekről azonban itt nem adok felsorolást.¹²

A FF anyaga tehát a múlt század tízes éveinek nagy szövegfolklor korpusza, melynek értékét növeli, hogy koordinálásakor – szinte az első közt – már nyomatékosan felhívták a figyelmet a szó szerinti lejegyzés fontosságára. Legjobb, egy műfajra koncentráló feldolgozását máig Verebélyi Kincső kötete jelenti, mely a rövid hiedelemközlések feldolgozására vállalkozott, de néhány hiedelemtörténetet is közölt, melyekről jelezte, hogy még számosat tartalmaz az anyag. A FF gyűjtések tehát azzal kecsegtetnek, hogy nemcsak a kor néphite, de szűkebben véve hiedelemtörténetei is megismerhetők általa, mind tartalmukra, mind a történetek kontextusára, a történetmondási gyakorlatra vonatkozóan, és azzal is, hogy köztük találunk a szóbeliséghez már valóban közel álló szövegeket, melyek korai lejegyzésük miatt különösen izgalmasak lennének. Ehhez azonban először meg kell ismernünk, hogy hogyan keletkeztek ezek a szövegek, melyhez – az elérhető, természetesen töredékes adatok igénybevétel – fel kell tárni az egyes gyűjtők módszereit, a lejegyzés kontextusát is, hiszen csak így leszünk képesek helyükön kezelni a szövegeket, és megfelelő forráskritikával tanulmányozni őket. Ahhoz, hogy megérthessük, miképp keletkeztek a

⁵ SEBESTYÉN Gyula 1925.

⁶ Sebestyén Gyula kéziratos hagyatékának sorsára a legjobb forrás Forrai Ibolya tanulmánya: FORRAI Ibolya 2004.

⁷ VOIGT Vilmos 1985.

⁸ VEREBÉLYI Kincső 1998.

⁹ SZALAY Olga – RUDASNÉ BAJCSAY Márta 2001.

¹⁰ TÓTH Arnold 2001.

¹¹ BANÓ István 1983.

¹² A Folklore Fellows gyűjtések történetének jelen összefoglalása természetesen igencsak vázlatos. A mozgalom történetére vonatkozó legfontosabb irodalmak: KOVÁCS Ágnes 1979; S. LACZKOVITS Emőke 1989–1991; DIÓSZEGI Vilmos 1964. 387–389, DIÓSZEGI Vilmos 1972, valamint a fent említett kötetben összegyűjtött dokumentumokat: VEREBÉLYI Kincső 1998. 350–433. A sárospataki gyűjtésekről a legjobb feldolgozás Tóth Arnold kéziratos szakdolgozata és az ebből megjelent tanulmány: TÓTH Arnold 2001. és TÓTH Arnold 2005. Szentimrei Mihály Harsányi Istvánról szóló tanulmánya is tanulságos e szempontból. SZENTIMREI Mihály 1985.

szövegek, muszáj megvizsgálnunk azt is, miképp gondolkodtak a hiedelmekről és hiedelemszövegekről a kor szaktudósai: milyen terminológiát használtak a műfajra és rokonaira, valamint milyen módszert ajánlottak annak gyűjtésére, mivel ez alapjaiban meghatározta az amatőr gyűjtők módszerét és szemléletét is. A terminológia vizsgálata pedig azért is fontos, mivel meghatározza az anyag összegyűjtésének menetét is. Dolgozatomat így Sebestyén Gyula Tájékoztatója vonatkozó részeinek elemzésével és a mozgalom által gyűjtött hiedelmek áttekintésével kezdem, majd a levéltári anyaggyűjtés módszertanáról írok. Ezután térek rá a diákok által a hiedelemtörténetek gyűjtésekor használt gyűjtőmódszerek bemutatására és az ebből következő forráskritikai elvekre, majd a dolgozat adattárában bemutatott hiedelemtörténetek kontextus- és tartalomelemzésére.

A folklorisztika nagy területei közül talán a néphit kutatása az, melynek terminológiája a kutatás paradigmaváltásai során a legtöbbet változott.¹³ A kutatásra nagy hatással volt von Sydow kategóriarendszere, aki a hiedelemszövegeket a dite, a fabulat és a memorat kategóriákba sorolta, ahol a dite a rövid hiedelemközlés, a fabulat a hiedelemmonda, és a memorat a személyes élményelbeszélés.¹⁴ A figyelem a Keszeg Vilmos által a hiedelmek kutatásának nyelvi-textuális-műfaji paradigmája alatt a hiedelemmondákra terelődött.¹⁵ Ekkor született meg a magyar hiedelemmondák katalógusa is.¹⁶ A magyar néprajz kézikönyvének vonatkozó fejezete is a hiedelemmonda címet kapta.¹⁷ A hiedelemmonda terminust a kutatás alakulása során egyre inkább felváltotta a hiedelemtörténet szakkifejezés. A műfaji vizsgálat alternatívájaként megjelenő narratológiai megközelítés a magyar nyelvű szakirodalomban Keszeg Vilmos nevéhez fűződik. A történetmondás antropológiájáról szóló könyvében írott meghatározása szerint a narratív szövegtípus egy a nagy szövegtípusok közül, a deskriptív, az explikatív és az argumentatív mellett.¹⁸ Meghatározása szerint „az elbeszélés (történet, narratívum) a narráció során kifejezőeszközök segítségével megjelenített esemény.”¹⁹ Pócs Éva „Hiedelemszövegek” című kötete szövegeinek – melyben a hiedelemmlényekről szóló narratívumok reprezentatív válogatását nyújtja – formai kategóriájáról a következőket írja: „vallásos elbeszélés, avagy narratívum a természetfölöttiről.”²⁰ Ezen meghatározások alapján dolgozatomban a hiedelemtörténet terminust fogom alkalmazni, mely alatt a

¹³ A néphitre vonatkozó tudományos terminusok magyarországi történetéről ld. CZÉGÉNYI Dóra 2012.

¹⁴ NAGY Ilona 1988a. 139.

¹⁵ KESZEG Vilmos 2013. 44–49.

¹⁶ BIHARI Anna 1980.

¹⁷ NAGY Ilona 1988a. A szerző ugyanakkor felhívja rá a figyelmet, hogy a hiedelemtörténet terminus is egyre népszerűbb.

¹⁸ KESZEG Vilmos 2011. 32.

¹⁹ KESZEG Vilmos 2011. 30.

²⁰ PÓCS Éva 2012. 21.

természetfeletről szóló narratív, vagyis eseményt megjelenítő szöveget értek; melyet így megkülönböztetnek a természetfeletről szóló deskriptív, explikatív és argumentatív jellegű hiedelemszövegektől.²¹ A Folklore Fellows korának kutatási és terminológiai hagyományai miatt azonban kompromisszumos megoldásra kényszerültem. A keresztény vallás alakjairól szóló vallásos elbeszéléseket a korban legtöbbször a „legenda” műfaji terminusát használva vizsgálták. Ezek vizsgálatba való bevonása azonban az anyaggyűjtés és az elemzést sokszorosára növelte volna, így feldolgozásukat e dolgozatban nem kívánom elvégezni. Így most kényszerűen csak a „klasszikus néphit” elemeiről szóló elbeszélésekkel foglalkozom. Ugyanakkor a hiedelmekről szóló tréfás, legtöbbször ál-hiedelemmondáknak nevezett szövegeket is bevettem az elemzett történetek közé. Nem várt kérdés volt, hogy mi történjen a korpusz egyetlen városi legenda szövegével.²² Mivel a történetben megjelenik a természetfeletti elem, így bevettem dolgozatom anyagába.

A hiedelmek gyűjtése a Folklore Fellows mozgalomban

Noha rengeteg hiedelmet gyűjtöttek a Folklore Fellows diákgyűjtői, hiedelemtörténeteket aránylag kis számban találunk a kéziratokban. Az alábbiakban ennek okát és a hiedelmek lejegyzésének módját mutatom be, ami elengedhetetlen a hiedelemtörténetek értő elemzéséhez is.

Ahogy Nagy Ilona összefoglalásában is olvashatjuk, a hiedelemtörténetek gyűjtését Ipolyi Arnold kezdte meg. Az ő korában a gyűjtők még nem tartották fontosnak se a hiedelemtörténetek, se más prózai műfajok szó szerinti lejegyzését – belőlük csak az őket érdeklő mitológiai elemeket választották ki és közölték tanulmány formájában. A műfaji problémákkal később Arany László foglalkozott, aki felismerte a hiedelemtörténetek különbségeit a meséktől. Később Török Károly különítette el a műfajt a meséktől, majd Kálmány Lajos a mondától, „babonás történetként” emlegetve. A századforduló környékén hiedelemtörténeteket zömmel a gyűjtők átiratában közöltek.²³

²¹ A Verebéli Kincső szerkesztette kötetben ezeket találjuk a műfajok elválasztásáról: „minthogy a rövid hiedelem-feljegyzéseket akartuk közzéadni (a mondákat, szokásleírásokat vagy más műfajokra vonatkozó adatokat viszont nem) (...) magyar hiedelmek szövegeit ugyanis nem túl gyakran tették eddig közzé. Általában vagy az ilyen feljegyzésekből készített általánosítások láttak napvilágot, vagy pedig már inkább *memorátnak*, *mondának* nevezhető szövegek kiadására került sor.” VEREBÉLYI Kincső 1998. 9. „Ebben a gyűjteményben a Folklore Fellows Magyar Szakosztályának hiedelemgyűjtéseiből – ahogy a forrásokban legtöbbször olvasható, *babonákból* – adunk válogatást.” „A fenti gyűjtésekből a hiedelemadatokat közöljük, de nem vettünk figyelembe teljes mondaszövegeket, csupán az elbeszélő keretbe ágyazott, kevésbé kötött formájú közléseket.” VEREBÉLYI Kincső 1998. 17.

²² A városi legendákról, vagy modern mondákról magyar nyelven ld. NAGY Ilona 2006.

²³ NAGY Ilona 1988a. 146.

Ehhez képest jelentős változásokat találunk a Folklóre Fellows gyűjtőinek kiadott utasításban, melyet a gyűjtőknek kiadott Tájékoztatóban közölt Sebestyén Gyula és Bán Aladár.²⁴ Mivel a diákok a szövegek lejegyzése során szükségszerűen ezt követték, különösen fontos megvizsgálnunk, ha gyűjtéseikkel foglalkozunk. A lejegyzés módjára vonatkozóan minden műfajnál felhívták a figyelmet a betűszerinti hűsége; az adatközlő nevének, korának, falujának, vármegyéjének, bevándorló esetén születési helyének lejegyzésére; azonban külön a néphit lejegyzésének módjára nem tértek ki.²⁵ A prózai műfajokra vonatkozóan felhívták a figyelmet arra, hogy: „A változatok kutatása nélkül különösen a kötetlen szövegű emlékek (...) lejegyzése jár kockázattal. A terjedelmesebb előadásban a szerkezet, a rövidebbekben a próza számos hagyományos szólama, sőt hagyományos ritmusa is áldozatul eshetik. Ezért még általánosan ismert meséket is többször el kell mondatni, hogy nem hiányzik-e belőle valami, vagy nem keveredett-e bele valami más meséből.”²⁶ – ennek célja azonban még nem a variánsok iránti érdeklődés, hanem az, hogy a változatok ismeretével a legszebb szöveget írhasse le a gyűjtő. Hogy a gyűjtők mennyiben követték a szó szerintiség követelményét a hiedelemtörténetek lejegyzésekor és egyáltalán mennyiben volt erre lehetőségük, arra később tértek ki.

A kérdőív a kor bizonytalan műfaji kategóriáit tükrözi. Az A) rész („Népköltés, népnyelv, népzene”) 7. pontjában a „mesék” alatt a következőket találjuk: „a) Tündérmesék. – b) Állatmesék. – c) Tréfás mesék. – d) Csalimesék.” A 9. pontjában „mondák” címszó alatt: „a) Történelmi eseményekről és személyekről (pl. Mátyás királyról). – b) Helyi hagyományok. – c) Egyes falvakra, városokra (Rátótra, Torockóra stb.) ráfogott és valónak hirdetett tréfás és csufolódó történetek. – d) Az égi csillagképekre vonatkozó történetek, hiedelmek és népies nevek. (Hadak útja, Lelkek útja, Országút, Göncöl szekere, Kaszás a Sánta Katival, Szépasszony a sánta Koldussal, Halászcillag, Tévelygő juhász stb.)” Külön kategóriaként szerepelnek a legendák: „a) Krisztus urunk földön jártáról. – b) Szűz Máriáról. – c) Az apostolokról, szentekről és szent életű emberekről. – d) S világ és a világon lévő dolgok teremtéséről. – e) Az özönvízzel. – f) Egyéb csodákról.” A kategória alá számos, a keresztény vallás alakjait szerepeltető hiedelemtörténet, legenda mellett „világ és a világon levő dolgok teremtéséről” szóló szövegeket, vagyis a ma a mondák közé sorolt eredetmagyarázó mondákat is besorolhattak.²⁷ Tehát nincs ott semmilyen egyértelmű, külön kategória, melybe besorolhattak nem keresztény alakokról szóló hiedelemtörténeteket, a kérdőívben még

²⁴ SEBESTYÉN Gyula – BÁN Aladár 1912. Újraköszölve ld. VEREBÉLYI Kincső 1998. 19–31.

²⁵ Ld. VEREBÉLYI Kincső 1998. 370.

²⁶ VEREBÉLYI Kincső 1998. 371.

²⁷ A műfajról ld. NAGY Ilona 1988b.

egyáltalán nem kristályosodott ki a semmilyen külön, lehatárolható kategória ezekre a szövegekre. Leginkább a „mondák” alatt szereplő „helyi hagyományok” ködös kategóriája adhatott lehetőséget, hogy besorolhassák alá ezeket a történeteket. A Tájékoztatóban ezen kívül semmi továbbit nem találunk arról, mi alapján soroljanak be a gyűjtők egy szöveget mondának, legendának, vagy mesének, pusztán témákat soroltak fel.

A „néphit és babonás szokások” alpontjai a teljes B) részben követik egymást, teljesen külön a narratív műfajoktól. Itt tulajdonképpen egy tételszerű felsorolást kapunk a néphit elemeiről: az emberi életfordulókhoz és az év jeles napjaihoz kapcsolódó, nem dramatikus, „babonás” szokásokról; valamint a néphit nagy kategóriáiról: a világképről, a mitikus lényekről, a mágiáról, és ezek alcsoportjairól. Emellett nem csak a „babonás szokásokra”, hanem például a rokonságra vonatkozó kérdések is feltűnnek, amelyek inkább a jogszokások és a társadalomnéprajz kutatóinak lettek később fontos témái. A „gyűjtők kérdőívének” sokkal inkább kérdőív-szerű része ez, mint az előző rész, ahol csak a kutatás során vizsgálendő műfajok és rövid tartalmi-tematikai ismertetések voltak megtalálhatóak. A kérdőív rendszere a maitól gyökeresen eltér, sőt, megkockáztathatjuk: a mai szemnek kissé kaotikus is – amit a fentiek mellett az is jól mutat, hogy a tételek hol kérdés (pl. a táltosok „mily különös kifejezéseket használnak; hogyan beszélnek?”), hol egyszerű felsorolás (pl. „ólomöntés, álmefejtés, rostaforogtatás, kártyavetés”) formájában szerepelnek, így a szöveg tulajdonképpen nem is mai értelemben vett kérdőív. Itt, a B) részben a néphit, illetve szűkebben a néphit szövegek gyűjtésének illetve lejegyzésének a mikéntjére semmilyen útmutatást nem kaptak a gyűjtők – ez is lehetett az oka, hogy oly változatos módszereket alkalmaztak. Az útmutatóból az látszik, hogy az összeállítók a hiedelmekről hallott történeteket nem történetekként kezelték, hanem „babonákként”, hiedelmekként, egy rendszer – az áhított magyar mitológia – részeként. A diákgyűjtők azonban nagyon sokszor történetek formájában találkozhattak a néphittel. Az tehát, hogy az A) részben a mondák közt nem szereplő, a B) részben pedig nem történetként szereplő, hanem a Tájékoztató szerint mint „néphit és babonás szokás” értelmezendő hiedelemtörténetekkel mit is kezdjenek: egyáltalán leírják e történetként, s ha igen, hova sorolják be, hogy jegyezzék le, a gyűjtőktől függött, az ő döntésük volt.²⁸ Azt, hogy még magának Sebestyén Gyulának sem volt egységes műfaj-konceptiója a hiedelemtörténetekről, a gyűjtéseken megtalálható ceruzás megjegyzései is tanúsítják. Hetessy Zoltán gyűjtésén a három hiedelemmondát „Mesék” címkével látta el,²⁹

²⁸ A besorolás nehézsége persze nem csak a hiedelem-történeteknél volt meg, ld. pl. Péczeli Imre eredetmondája a „néphiedelmek” alá sorolva az EA 636-ban. VEREBÉLYI Kincső 1998. 220.

²⁹ HETESSY Zoltán 1915. 23.

míg Fazekasné Bátky Erzsébet gyűjtésében áthúzza a „mondák” terminust és „néphitre” javította.³⁰

A kérdőív fent bemutatott sajátosságaiból következik, hogy hiedelemtörténetek nagyon sokféle műfaji címke alá soroltak be a FF gyűjtői: mind mesék, mind mondák, mind babonás mesék, babonás történetek, mind néphit, babonák terminusok alatt találkozhatunk velük.

A diákgyűjtők így a legnagyobb mennyiségben nem narratív hiedelemszövegeket, azaz hiedelemközléseket – a legtöbb gyűjtésben ilyenek szerepelnek „babonák” címszó alatt – jegyezték fel, de saját szavaikban, adatközlő megnevezése nélkül, legfeljebb falunévvel ellátva.³¹ Ritkább, hogy az adatközlő nevét is megadják, személyhez rendelik a közlést.³² Verebéli Kincső így jellemzi ezt a lejegyzési módot: „a gyűjtő jellemzően összefoglaló leírást ad, nem hivatkozik egyes adatok helyszínére, csak akkor, ha ezt különösnek tartja. E gyűjtési és közlési módszert e korra jellemzőnek tartjuk, ezért is idézzük a példákat.”³³ Mai szempontból nézve több probléma is felmerül ezzel a típusú leírással: az adatközlő szájából való, vagy néha megfigyelt rítusokból származó adatok nem csak hogy nem szó szerint kerültek lejegyzésre, de teljesen személytelenül, mint „X falu-beli babona” szerepelnek.³⁴ A kor szemléletének része, hogy tulajdonképpen úgy tekintettek a néphitre, mint ha az a valláshoz hasonlóan egy olyan mitológiai rendszer lenne, amelynek ha egy elemét a közösség valamelyik tagjától halljuk, az az egész közösségre jellemzőként feljegyezhető. Tulajdonképpen minden különösebb módszertani megfontolás nélkül próbálták megkonstruálni a falu hiedelemrendszerét. Az így dilettánsan megalkotott rendszer azonban mindenképpen teljes egészében a gyűjtő konstrukciója, így a közösség egyetlen tagjának fejében sem élt. Ahogy Keszeg Vilmos írja: „a hiedelemrendszert a közvélemény hallgatólagosan egy olyan artefactumként fogadja el, amely leválasztható az élményt megélt és a mesélő csoport /személy életéről, valamint a hiedelemtudást aktivizáló beszédhelyzetről”, ezzel szemben fontosnak tartja a hiedelmek textualizálásának, kontextualizálásának

³⁰ FAZEKASNÉ BÁTKY Erzsébet – FAZEKAS Ernő 1920–1921. 70.

³¹ Verebéli Kincső kötetében a legtöbb adat ilyen, így azokról nem is érdemes felsorolást adni. Célszerűbb azokat a kivételeket felsorolni, akik jelzik az adatközlők neveit, ld. alább. Az Tájékoztató a legtöbb helyen többes számban fogalmaz, pl. „Micsoda és milyen nemű betegségeket ismer a nép. E betegségek ismertetőjelei. Megszemélyesítik-e és minő alakban a betegségeket?” VEREBÉLYI Kincső 1998. 26 – ezzel is a személytelen, általánosító lejegyzést sugallva.

³² Pl. Nagy Lajos, EA 124, VEREBÉLYI Kincső 1998. 35; Fazekasné Bátky Erzsébet, EA 904, VEREBÉLYI Kincső 1998. 278; Nagy Árpád, EA 1295, VEREBÉLYI Kincső 1998. 311 minden adatról közlik, kitől hallották, és a szövegek stílusa alapján az is lehet, hogy szó szerint jegyezték le az adatokat. Van olyan, pl. az EA 1388 szerzője, Pittner Károly, aki csak néhol ad adatközlő neveket, és csak egy-egy mondatot idéz szó szerint. VEREBÉLYI Kincső 1998. 314.

³³ VEREBÉLYI Kincső 1998. 219.

³⁴ Pl. „holtakat mindig lábbal szokták kifele vinni” VEREBÉLYI Kincső 1998. 63; „azt tartják” VEREBÉLYI Kincső 1999. 78.

szabályaira való odafigyelést is.³⁵ Pont ezekre a típusú kérdésekre nem képesek választ adni az ilyen jellegű korabeli gyűjtések. Ezen típusú lejegyzések alapján biztosan csak azt tudjuk kijelenteni, hogy az adott hiedelemem, illetve a helyi közösségre vonatkoztatott összefoglalás egy-egy eleme a közösség valamelyik tagjának fejében biztosan élt. Azt, hogy láttak-e egy rítust, vagy szöveget hallottak, illetve hogy az utóbbi esetben milyen műfajú szöveget hallhattak eredetileg, ezeknek a szövegeknek a többségéből nem tudhatjuk meg.

Ha hosszabb hiedelemtörténettel találkoztak, azokból is gyakran ilyen összefoglaló leírásokat – egy-egy lény, vagy mágikus cselekvés jellemzését – kreáltak.³⁶ Máskor saját szavaikkal írták le a történetet – ezekről lásd később. Ritka kivételként pedig hosszabb, szintén összefoglaló jellegű tanulmányt írt Parnó hiedelmeiről Vilimszky Béla.³⁷

Tehát ritka kivétel az olyan nem narratív hiedelemszöveg, melynek gyűjtéséről, elhangzásának, lejegyzésének kontextusáról (például hogy hallotta-e, vagy megfigyelte-e a gyűjtő) bármi is kiderül. Ilyen például Kriston Antal gyűjtése, aki „Paraszt asszonyok párbeszéde babonás hiedelmekről” címen megkísérli „bemutatni azt a társalgási modort, folyamatot, amely a falu egyszerű gyermekei közt van”³⁸ Ezzel tulajdonképpen egy nagyon korai példáját kapjuk a beszélgetésbe szőtt hiedelemszövegnek, vagy polifón elbeszélésnek.³⁹ Nagy Árpád: „babonák a varróból” címen közli szövegeit az EA 1295-ben – azt persze nem tudjuk biztosan, hogy ez mit jelent: a varró volt a gyűjtés helye, vagy ez csak egy általános megfigyelés arról, hogy a varró a hiedelmekről való beszéd gyakori helye.⁴⁰ Azt azonban tudjuk, és figyelembe is kell venni, hogy sok esetben a gyűjtő része is volt az általa tanulmányozott kultúrának, néha maga is tapasztalta a hiedelmet, vagy látta – sőt, talán valamikor maga is végezte – a mágikus rítust.⁴¹ Arra vonatkozóan, hogy a lejegyzett

³⁵ KESZEG Vilmos 1999. 129.

³⁶ „A gyermekek azt hiszik, hogy a kútakban és nagyobb folyóvizekben van „vizi ember, „vas bába”, és azt tartják róla, hogy ha a kútba néznek vagy vigyázatlanul fürödnek, a víz fenekére rántja őket.” EA 594, Antal Gyula, VEREBÉLYI Kincső 1998. 167. „Garbancás diákok. Szárnyuk van; ezek tolják a felhőket. Néhol a földön járnak, de csak egyesével és batyu van a hátukon. Bemennek egyes házakba és tejet kérnek s ha valahol nem adnak felrepül a magosba, összetolják a felhőket és elveri a vetést.” EA 440, Lázár Péter, VEREBÉLYI Kincső 1998. 61. Egy másik példa szintén tőle: „Sokat hallottam még gyerek koromban kísértetről, mely a folyó partján jár lámpással, de most már csak a nevére emlékszem elég érdekes a neve: Indzsellér.” VEREBÉLYI Kincső 1998. 62. Úgy tűnik, memorat szövegekből van összegyűrva Háffner Ferenc szövege a megrontásról, ld. VEREBÉLYI Kincső 1998. 84 és a Luca-székről ld. VEREBÉLYI Kincső 1998. 86. „Hosszú mondaszüzsék/cselekmények két-három mondatosra rövidített verziója”, írja a típusról Pócs Éva. PÓCS Éva 2012. 26.

³⁷ EA 901, VEREBÉLYI Kincső 1998. 249.

³⁸ VEREBÉLYI Kincső 1998. 117.

³⁹ DÉGH Linda – VÁZSONYI, Andrew 1976. Idézi PÓCS Éva 2012. 22.

⁴⁰ VEREBÉLYI Kincső 1998. 312.

⁴¹ Néhány példa: „s t”, saját tapasztalatom Nagy Lajos gyűjtésében. EA 124, VEREBÉLYI Kincső 1998. 43. „Saját magam tapasztaltam ezt”, Pittner Károly gyűjtésében. EA 1388, VEREBÉLYI Kincső 1998. 319. Rubovszky Ferenc akasztott ember kötelének ellopását látja. EA 443, VEREBÉLYI Kincső 1998. 101. Gaál István „a nép köréből ellesve” közli szövegeit. EA 488, VEREBÉLYI Kincső 1998. 115. Kriston Antal valószínűleg rokona, néhai Kriston Antal esetét közli. EA 492, VEREBÉLYI Kincső 1998. 125–126.

hiedelmek bármelyikében hitt-e a gyűjtő vagy nem, ritkán tudunk választ adni,⁴² de a gyűjtők már az értelmiség felé kilépő fiatalok voltak, akik valószínűleg bizonyos szinten már kezdtek eltávolodni szülőfalujuk kultúrájától.

Összefoglalva tehát: mind az átfogalmazott, hely nélküli közlések, mind az általánosított összefoglalások sok kutatói kérdésre képtelenek választ adni.⁴³ Megfelelő forráskritikával azonban ezek is képet adhatnak a magyar néphit 20. század korabeli állapotáról.

Az adattári anyaggyűjtés

Az anyaggyűjtés nehézségei többek közt a fent ismertetett korabeli elméleti és terminológiai sajátosságokból is fakadnak. Egy műfaj teljes Folklore Fellows anyagának összeállításakor a kiindulópont – hiányosságai ellenére is – az Etnológiai Archívum cédulakatalógusa kell, hogy legyen. A hiedelemtörténetek két tematikus fiókból is megközelíthetők. A néphit adatai tematikus mutatók szerint érhetőek el – akár a Tájékoztató B) kategóriája – melyek egyaránt mutatnak mind hiedelemtörténetekre, mind hiedelemközlésekre; innen tehát nem érdemes kiindulni. A narratív szövegek a Népköltészet fiókokból az egész fiókot elfoglaló, „g., Mesék, legendák, mondák, babonás- és igaz történetek, trufák, anekdoták, viccek, csalimesék” címke anyagát alkotják. Innen gyűjtöttem a jelen a dolgozat alapjául szolgáló szövegeket is. Mint láttuk, hiedelemtörténeteket mind a mesék, mind mondák, mind babonás történetek elnevezések alatt találhatunk, ami jelentősen megnehezíti az anyaggyűjtést. Emiatt ha a teljes anyagot fel akarnánk dolgozni, minden 1912 és 1921 közti gyanús anyagot ki kellene kérni, valamint külön át kellene nézni a dátum és szerző nélkül kallódó anyagokat is, melyek közt szintén előfordulhatnak FF anyagok. Jelen dolgozatban erre nem vállalkozhattam, emiatt az anyaggyűjtés elveit a következőképpen határoztam meg magamnak: a g. cédula alatti első fiókból kértem ki minden olyan anyagot, melynél az oda mutató címke meghatározása egyértelművé tette, hogy benne hiedelemtörténet van, és FF gyanúsak tűnt, vagyis a korszakhatárokba esett – ezek zömmel babonás történet, boszorkánytörténet, babonás mese címeken futottak. Ezen kívül kikértem minden olyan FF gyanús kéziratot is, melynek címében csak annyit jelzett a címke: „monda”. Nem kértem ki a csak „mesék” címen futó FF gyanús anyagokat, melyek közt még számos hiedelemtörténet kallódhat; illetve már jeleztem, hogy a keresztény hit alakjairól szóló történetekkel e dolgozat keretében nem foglalkozom, így a „legenda” című kéziratokat sem vettem kézbe. Nem eseményt elbeszélő szövegrészek akkor

⁴² Pl. a kételkedés látszik Mató László megjegyzésében: „ezt a babonát többen megpróbálták s *állítólag* igaznak bizonyult.” (kiemelés tőlem). EA 495, VEREBÉLYI Kincső 1998. 138.

⁴³ Ld. VEREBÉLYI Kincső 1998. 12.

szerepelnek dolgozatomban adattárában, ha szorosan kapcsolódnak egy történethez. Az anyaggyűjtés során tehát nem törekedtem a teljességre – a munka oroszlanrészét így is a levéltári forrásfeltárás jelentette – de véleményem szerint így is egy olyan korpusz gyűlt össze, mely alapján a gyűjtések jellegéről jellemző képet kaphatunk. A hiedelemtörténetek elemzéséhez a feldolgozott kéziratári anyagokon kívül a Verebéli Kincső könyvében publikált hiedelemtörténeteket is felhasználtam.

Gyűjtők és gyűjtőmódszerek

A gyűjtőket ért hatások közül a legfontosabb mindenképp a fent részletesen elemzett Tájékoztató lehetett. Először 2500 különnyomatot készítettek belőle, majd a bővített változathoz 4500 darabot nyomtak ki. A füzetet Egerben például 700 példányban osztották ki a diákok között, és még 1920-ban is nyomtak belőle példányokat, így legalább egy évtizeden keresztül meghatározhatta az amatőr gyűjtéseket.⁴⁴ Egy másik jelentős tényező a témára fogékony tanárok szerepe lehetett. Közülük egyelőre Harsányi István tevékenységét ismerjük a legjobban,⁴⁵ akihez mindig is közel álltak egyes a néprajz által kutatott témák, mint a kuruc költészet vagy a látomásirodalom. Szintén Sárospatakon volt tevékeny a néprajzi témák iránt fogékony rajztanár, Deák Geyza is.⁴⁶ Egy-egy ilyen karizmatikus pedagógus személyiség a maga érdeklődésével, tudományos ízlésével egy egész gyűjtőközpont habitusát befolyásolhatta. Hogy mennyiben köszönhető egy-egy diák fogékonysága a hiedelemtörténetek lejegyzése iránt egy-egy hozzáértő szemű oktató hatásának, erre egyelőre csak a diákok gyűjtőfüzeteinek adatai alapján fogok választ adni, de fontos megjegyezni, hogy Sebestyén Gyula 12 kötetre rúgó, EA 13148 leltári számú levelezésében a Folklore Fellows gyűjtőközpontjainak tanáraitól nagy számban találhatóak levelek, melyekből ezekre a kérdésekre is további válaszok remélhetők. Mindazonáltal fontos kiemelni, hogy a gyűjtésekben nagy szerepet játszott az egyéni invenció is. A gyűjtéseket áttekintve megállapítható, hogy a hiedelemtörténeteken kívül számos olyan műfaj alkotásait is feljegyezték a diákgyűjtők, melyek egyáltalán nem szerepeltek a kor preferált műfajai közt, de ők úgy érezték, ezek is a Néprajzi Társaság érdeklődési körébe tartoznak. „Most pedig, midőn egyszerű munkámat a kritika asztalára teszem, gyöngeségem nem riaszt vissza, mert egy dolog áll szemem előtt: hátha van e kis gyűjteményben legalább egy dolog, amit eddig még

⁴⁴ VEREBÉLYI Kincső 1998. 368–369.

⁴⁵ Ld. TÓTH Arnold 2001, 2005; SZENTIMREI Mihály 1985.

⁴⁶ POCSAINÉ EPERJESI Eszter 2001.

senki sem jegyzett fel és akkor annak a felszínre hozása s megörökítése ezáltal el van érve”,⁴⁷ írja Rubovszky Ferenc. Épp ezeknek a korábban a kutatás által mellőzött szövegeknek lehet igen gazdag kincsestára a Folklore Fellows korpusz. Az egyéni invenció nyilvánul meg abban is, ahogy a Tájékoztatóban külön nem szereplő hiedelemtörténeteket műfajokba sorolták, illetve abban is, hogy milyen módszert használtak azok feljegyzésére. Ezért aztán minden egyes gyűjteménynél külön kell értékelni a módszert, mellyel a hiedelemtörténetek lejegyzésre kerültek, és mérlegelni, milyen mértékben tekinthető hitelesnek az adott gyűjtés. Az alábbiakban gyűjtőközpontok szerint haladva mutatom be az egyes gyűjtők módszereit, gyűjtésük használhatóságát, létrejöttük körülményeit az elérhető töredékes adatok alapján.

Borvendég János az 1914–15-ös gyűjtés idején V. osztályos győri állami főreáliskolai tanuló volt.⁴⁸ Minden egyes gyűjtése Ácsról származik. Valószínű, hogy Borvendég lakóhelyéről van szó – a Folklore Fellows gyűjtések közt különben is gyakori, hogy egy gyűjtemény összes anyaga egy helyről származik, ami egyértelműen annak köszönhető, hogy ezek a diákok lakhelyükön gyűjtöttek. A 717-es és a 719-es kéziratokat a Magyar Népköltési Gyűjtemény XIX. közli, valamint a 715, 716, 718, 860 számú kéziratokról is tud.⁴⁹ Hiedelemmonda gyűjtéseit a mesék gyűjtésével együtt végezte: az EA 860-as, meséket tartalmazó kézirata, az EA 715 és az EA 7642 is ugyanakkor, 1914–15-ben készültek, és valószínűleg egyben lettek beküldve, a mesékkel együtt, 1915 áprilisában.⁵⁰ Az EA 860 előszavában jelzi Borvendég, hogy a dalok gyűjtése után látott neki a meséknek,⁵¹ a további műfajonkénti szétválasztás viszont már valószínűleg az Archívum munkatársainak műve. Borvendég János is pontosan feljegyezte az adatközlők nevét, életkorát, társadalmi helyzetét.⁵² A szövegek lejegyzése során az Útmutató megfelelő részét követve nyelvjárási sajátosságok jelölésére is törekedett. A meséknél, az EA 860-ban értékes közlésre lelhetünk, mely a prózai részre vonatkozik: „A nehézség, ami a prózai műfajok közül fennforog, mindjárt a prózai alak, amely megnehezíti az emlékezetben való tartást (...) Még egy dolog van, ami szintén szót érdemel t. i. a mese lejegyzése. Minthogy én gyorsírást nem tudok, hát csak rendes írással jegyezgettem le a meséket. Így tehát a szórul-szóra való leírás szorosan véve nem volt eszközölhető, de azért a többszöri meghallgatás után igyekeztem a mesét az elmondó szavaival visszaadni. Csak két mese van gyűjteményemben, amit teljesen diktálás

⁴⁷ RUBOVSZKY Ferenc 1914a. 1–2.

⁴⁸ BORVENDÉG János 1914–1915c. Címlap.

⁴⁹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 222–231.

⁵⁰ BORVENDÉG János 1914–1915b. Címlap.

⁵¹ BORVENDÉG János 1914–1915b. 1.

⁵² Az adatközlők nevét a rövid szövegek esetében is feljegyezte, és ezeknél is jelölte a nyelvjárási sajátosságokat is. VEREBÉLYI Kincső 1998. 224–228.

után írtam: „A zöreg Intíg”, és a „Nagyerejü Ferkó.”⁵³ Így járhatott el a hiedelemtörténetek esetében is, bár ezek rövidebb terjedelme miatt lehetséges, hogy ezeket diktáltatta. A szövegek műfaji meghatározására Borvendég János is kísérletet tett. Saját terminussal „babonás meséknek” minősítette az általa ezek szerint érezhetően egy külön, jól lehatárolható műfajba tartozó szövegeket, melyeknek címeket nem adott. Ezzel elhatárolja a „babona”, illetve nála „hiedelem” terminussal is jelölt közlésektől. A Tájékoztatót követve és ezzel a későbbi gyakorlattól eltérően, nem a mondák közé sorolta a hiedelemtörténeteket, de láthatóan érezte, hogy itt nem hiedelem tartalmú közlésről, hanem hiedelem tartalmú történetről van szó, vagyis egy narratív műfajról. Így megfelelő terminus hiányában egy másik narratív műfajhoz, a meséhez kapcsolta a szövegeket. Borvendég azonban pontosan érzékelt a határt a mese műfajától, mivel minden esetben igényét érezte jelezni, hogy a történetet igaznak tartja az elbeszélő – amit később a kutatók is a hiedelemmonda gyakori, de nem feltétlen szükséges jellemzőjének tartottak.⁵⁴ Borvendég „mese” terminusa ugyanakkor, véleményem szerint, a gyűjtő attitűdjére is rávilágít – ő valószínűleg nem hitt a történet valóságában, az csak „mese”.⁵⁵

Dobay János a győri főreáliskola hatodik osztályos tanulója volt 1914-15-ös tanévi gyűjtése idején. Hollómajor, Győr, Szemere, Tényőfalva településekről hozott adatokat. Mind a mesék, mind a babonás mesék terminust alkalmazza.⁵⁶ Az EA 1931-es, Sághe Gyula néven futó gyűjtés is az ő anyagát tartalmazza, gyűjtését valószínűleg az archívum munkatársai bontották meg.⁵⁷ Adatközlője nevét, életkorát és foglalkozását is megadja, de nem ad további tájékoztatást szövegei létrejöttéről; egyes szövegeinek adott címeket, ahol nem, ott a tartalomban jelzi, hogy „cím nélkül”.

Nagy Árpád a győri állami főreáliskola tanulója volt 1913-as gyűjtése idején.⁵⁸ Gyűjtése a Komárom megyei Izsárról és Tatárról hoz hiedelemtörténeteket. Minden adatánál megadja az adatközlője nevét, és címet is ad a történetnek. Törekedett a nyelvjárási sajátosságok jelzésére, azonban csak néha ír arról, hogy keletkeztek szövegei. Adataiból Verebélyi Kincső is közölt, egy hiedelemtörténetét is.⁵⁹

Berta Imre a pápai Szent Benedek-rendi katolikus főgimnázium hetedik osztályos tanulója volt 1914-es gyűjtése idején. A Pápa melletti Várkeszöről, Vas megyéből közöl adatokat

⁵³ BORVENDÉG János 1914–1915b. 1, 4–5.

⁵⁴ NAGY Ilona 1988a. 139.

⁵⁵ Érdekes megjegyezni, hogy a szintén győri Nagy Károly is meseként hivatkozik hiedelemmondákra az EA 1445-ben, ld. VEREBÉLYI Kincső 1998. 328.

⁵⁶ DOBAY János 1914–1915a. Címlap, 1.

⁵⁷ DOBAY János 1914–1915b.

⁵⁸ NAGY Árpád 1913. Címlap.

⁵⁹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 311–313.

gyűjtésében, bár az egyes szövegeknél nem jelzi, honnan való az adat, és bennük más helynevek is előfordulnak. Gyűjteménye 1914. május 20-án érkezett meg Sebestyén Gyulához.⁶⁰ Hiedelemtörténeteit saját átfogalmazásában közli, néhol címmel, néhol a nélkül, de – néha név szerint is – megjegyzi, kitől hallotta őket. „Ők ezt valódi, létező személynek tartják”, írja a lidércfényről, ami azt is jelzi, hogy ő nem, és már távolságot tart a történettől. „Erről már sokat halottam”, írja ugyanerről a történetről, tehát saját narratív világának is része volt a történet.⁶¹ Adataiból Verebélyi Kincső is közölt.⁶²

Hetessy Zoltán a pápai református főgimnázium hatodik osztályos tanulója volt. Gyűjtése 1915. április 22-én érkezett a helyi szervezőhöz, Kapossy Luciánhoz, és május 22-én Sebestyén Gyulához.⁶³ Gyűjtése helyét nem tudjuk meg kéziratából. Adatközlője nevét megadja, törekedett a nyelvjárási sajátosságok megörökítésére. Egy meseszövegénél a „diktálta” terminust használja, így feltételezethetjük, hogy összes narratív szövegét így gyűjtötte.⁶⁴ Gyűjtéséért 6 korona jutalmat kapott.⁶⁵

Nagy Lajos a pápai állami tanítóképző harmadéves növendéke volt 1914-es gyűjtése idején. Gyűjtése Veszprém megyéből, Somlóvásárhelyről származik, mely valószínűleg szülőfaluja. Gyűjtése 1914. május 22-én érkezett be Sebestyén Gyulához.⁶⁶ Gyűjtésében a tájnyelvet is lejegyezte, lejegyzéséről annyit tudunk meg: „mondta Joó Gábor”.⁶⁷ Gyűjtéséből Verebélyi Kincső is közölt, köztük egy hiedelemtörténetet is.⁶⁸

Varga Károly a pápai református gimnázium hatodik osztályos tanulója volt 1915-ös gyűjtése idején. Gyűjtését az 1915-ös húsvéti szünidőben folytatta,⁶⁹ 1915. április 12-én vette át Kapossy Lucián Pápán, majd május 22-én érkezett meg Sebestyén Gyulához. Gyűjtéséért 10 korona jutalmat kapott.⁷⁰ Adatai a Veszprém megyei Tapolcafőrről származnak, mely feltételezhetően szülőfaluja. A hiedelemtörténetek műfaji megközelítésén való töprengést az ő megjegyzéséből látjuk a legjobban: „Mielőtt belefognék a lejegyzésbe, megjegyzem, hogy az először leírt dolgokat meséknek nem lehet és nem is kell tartani, bár szinte hihetetlenek, mert szereplői, akiket nem nevezek meg, valóban élő személyek voltak. Tehát mondjuk, hogy

⁶⁰ BERTA Imre 1914. Címlap.

⁶¹ BERTA Imre 1914. 67.

⁶² VEREBÉLYI Kincső 1998. 46–56.

⁶³ HETESSY Zoltán 1915. Címlap.

⁶⁴ HETESSY Zoltán 1915. 40.

⁶⁵ HETESSY Zoltán 1915. Záró lap.

⁶⁶ NAGY Lajos 1914. Külső és belső címlap.

⁶⁷ NAGY Lajos 1914. 52.

⁶⁸ VEREBÉLYI Kincső 1998. 35–45.

⁶⁹ VARGA Károly 1915. 48.

⁷⁰ VARGA Károly 1915. Címlap.

következnek a mondák.”⁷¹ Törekedett a tájnyelvi lejegyzésre is, adatközlő neveket és módszerére utaló megjegyzést nem adott, de minden szövegének címekeket adott. A történetektől való távolságot jelzi, hogy két olyan történetet is leírt, melyek álhiedelemmondának tekinthetők, és ahol lelepleződik a hiedelem, és ezeket a következő kommentárral kíséri: „A következő két dolog már valóban megtörtént és csak azért írom le, hogy bemutassam a nép babonás hiszékenységét.”⁷²

Gulyás Béla másodéves egri hittanhallgató volt gyűjtése 1918. május 18-i beküldése idején.⁷³ Ő is egyetlen faluban, a heves megyei Erken gyűjtött, így az ő esetében is feltételezhetjük, hogy szülőfalujába járt haza gyűjteni – nyilván az iskolai szünetekben. Gulyás Béla a hiedelemtörténeteknél nem adja meg adatközlői nevét. Ő a „mesék és mondák” alá sorolja hiedelemtörténet-gyűjtéseit, valójában egyetlen egy hazugságmesét és 11 hiedelemtörténetet közölve. Úgy tűnik, érezte, hogy itt narratív műfajról volt szó, és nem a keresztény vallás alakjairól szól, amire a Tájékoztató a „legenda” terminust használja, így nemes egyszerűséggel mindkét, az útmutatóban szereplő narratív műfajt, a mesét és a mondát is feltünteti, nem bíbelődik a szétválasztással. Sem az elhangzásra, sem a lejegyzésre utalóan semmi adatot nem hagyott ránk. A szövegeknek ő is címekeket ad, és jelzi a nyelvjárási sajátosságokat.

Rubovszky Ferenc egri teológus volt 1914-es gyűjtése idején. Második gyűjteményét május 31-én adta fel, és az június 4-én érkezett meg Sebestyén Gyulához.⁷⁴ A hiedelemtörténeteket a „prózai rész” alatt közli, azzal a megjegyzéssel, hogy azon adatokat jegyezte le, melyek Horváth E. János „A babonáról” című könyvében nem voltak meg.⁷⁵ Kisvárdából, valószínűleg szülőfalujából hoz adatokat. A prózai részben, a „mondák” alatt közöl cím nélkül hiedelemtörténeteket,⁷⁶ valamint a babonák címszó alatt is, leírások illusztrációjaként.⁷⁷ Történeteit saját szavaival közli. Adataiból Verebélyi Kincső is közölt, hiedelemtörténetet is.⁷⁸

Székely László anyaga az egri FF hálózatba tartozott. Nem jelzi, hol tanult, egyedül egy VI. szám található gyűjteménye fedőlapján. Számos díjat nyert: a Kisfaludy Társaság által a „néphagyomány összes műfajait felölelő leggazdagabb és legértékesebb gyűjtemények”-nek járó első díjjal 40 koronát (ez alapján kiderül, hogy vagy a ciszterci főgimnázium, vagy az

⁷¹ VARGA Károly 1915. 32.

⁷² VARGA Károly 1915. 36.

⁷³ GULYÁS Béla 1918. Címlap.

⁷⁴ RUBOVSKY Ferenc 1914b. Külső és belső címlap.

⁷⁵ VEREBÉLYI Kincső 1998. 97.

⁷⁶ RUBOVSKY Ferenc 1914b. 68.

⁷⁷ VEREBÉLYI Kincső 1998. 71, 97.

⁷⁸ VEREBÉLYI Kincső 1998. 71–75, 97–101.

állami főreáliskola, vagy az érseki római katolikus tanítóképző intézet növendéke volt); a Szmrecsányi Lajos egri segédérsek által a néphagyomány összes műfaját felölelő 5 leggazdagabb gyűjteménynek járó 40 koronát; a Dutkay Pál egri apát-kanonok által kitűzött, hangtanilag pontosan lejegyzett gyűjtésekért járó 20 koronát, és a legügyesebb rajzokért és fényképekért Bán Aladár által kitűzött Kanteletár példányt, valamint talán a Sebestyén által a legterjedelmesebb és teljesebb babonagyűjtemény jutalmazására kitűzött Dunántúli gyűjtés kötetet⁷⁹ is megkapta.⁸⁰ Gyűjteményében adatközlő neveket és a lejegyzésre vonatkozó megjegyzést, valamint címeket nem ad. Nem direkt átfogalmazásban közli szövegeit, nyelvjárási lejegyzésre törekedett. Adataiból Verebélyi Kincső is közölt.⁸¹

Hubay Győző sárospataki hatodik osztályos gimnazista tanuló volt 1915. évi gyűjtése idején.⁸² Története lejegyzési módjáról semmit nem tudunk meg, de mindig adatközlő nevekkkel és címmel együtt írta le őket, és törekedett a nyelvjárási sajátosságok jelzésére.

Szekszádról 3 hiedelemtörténeteket tartalmazó gyűjtés érkezett be, mind a három 1921-ből, Bettelheim Lászlóé június 11-én.⁸³ A „Papír finn szeretetadomány” pecsétet és Sebestyén Gyula kézírása a gyűjtések beérkezéséről teszik egyértelművé, hogy ezek is Folklóre Fellows gyűjtések. A gyűjtéseket Kliegl Lajos, a szekszárdi polgári fiúiskola I. A. osztályának osztályfőnöke koordinálta, ő küldte be Szabó Ferenc EA 1661-es számú kéziratát,⁸⁴ Bettelheim László EA 1662-es számú kéziratát,⁸⁵ valamint Szivér Béla és Tildi János EA 1677-es számú kéziratát.⁸⁶ Az egyes szám első személyű elbeszélések, melyek minden esetben címmel, és két esetben „Írta” kommentárral vannak ellátva,⁸⁷ egyértelművé teszik, hogy itt a diákok saját írásbeli élménytörténeteiről van szó. A gyűjtő ebben az esetben tulajdonképpen Kliegl Lajos, aki hozzáértő módon felismerte, hogy hasznosabb, ha a diákoktól hallott hiedelemszövegeket leírhatja velük, mint ha saját szavaival átfogalmazva küldi be azokat. Lakóhelyükről sajnos nem tudunk meg semmit.

Énekes Kálmán sopronkövesdi tanító volt, gyűjteményét 1921. március 13-án küldte be.⁸⁸ Gyűjtése 1921. március 17-én érkezett meg Sebestyén Gyulához.⁸⁹ Finn szeretetadomány

⁷⁹ Az erre utaló ceruzás jegyzet utóbb át lett húzva.

⁸⁰ Székely László 1914. Címlap. Ld. az egri 1912. évi pályakérdéseket. VEREBÉLYI Kincső 1998. 374–376.

⁸¹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 188–218.

⁸² HUBAY Győző 1915.

⁸³ BETTELHEIM László 1921. 1.

⁸⁴ SZABÓ Ferenc 1921.

⁸⁵ BETTELHEIM László 1921.

⁸⁶ SZIVÉR Béla – TILDI János 1921.

⁸⁷ SZIVÉR Béla – TILDI János 1921. 1–2.

⁸⁸ ÉNEKES Kálmán 1921. 2.

⁸⁹ ÉNEKES Kálmán 1921. 1.

papírra készült. Adatközlő nevet és címet csak Piros Mári című történeténél ad,⁹⁰ de itt és más szövegénél se tudjuk meg, hogy írta le azt. Másik történetét „mese” terminussal közli.⁹¹

Fazekasné Bátky Erzsébet kecskeméti tanítónő és férje, Fazekas Ernő két gyűjteményt is beküldtek. Az első az EA 3598-as számú, mely 1921. március 8-án érkezett meg Sebestyén Gyulához, és 300 koronát kaptak érte.⁹² Adataik Kecskemét, Csépa, Kécske, Tiszásas, Csongrád, Dunaföldvár, Izsák és Csépa helységekből származnak. Hiedelemtörténetet „Mondák” cím alatt közölnek benne.⁹³ A „II. sorozat” az EA 904-es számú, mely 1921-ben érkezett be. Kiskunmajsa, Jakabszállás, Kecskemét, Kalocsa, Keszthely, Békéscsaba, Újkígyós Mezőtúr, Foktő, Gyula, Szentkirály-puszta, Lajosmizse, Sándorfalu helységekből tartalmaz adatokat. Sajnos a lejegyzésről semmilyen adatot nem nyújtanak, de minden esetben adnak adatközlő neveket. A történeteket „Népmesék” címszó alatt, cím nélkül közlik. A hiedelemtörténetek mindegyike saját lakhelyükről, Kecskemétről (még lakcímüket is megtudjuk: „V. Klapka útca 26.”) származik.⁹⁴

Hegyaljai Kiss Gézáne meggyaszói tanítónőként vett részt a gyűjtésben, adatai Újcsanálósról származnak. Gyűjtéséért 300 koronát kapott jutalmul.⁹⁵ Adatközlő neveket ad, címeiket azonban nem. Lejegyzési módszerére a „diktálta” szót alkalmazza.

Ifj. Rektorisz Lajos gyűjtése 1921. június negyedikén érkezett meg Sebestyén Gyulához.⁹⁶ Gyűjtése Sárbogárdról tartalmaz adatokat. Régebbi források másolatáért kapott 100 koronát.⁹⁷ Adatközlő neveket nem adott, szövegei nem tűnnek direkt átfogalmazáson átesettnek, a néphit rész alatt közli őket.

Feltűnően sok történet található a győri állami főreáliskola tanulóinak gyűjtéseiben, valamint a pápai gyűjtésekben (és például feltűnően kevés a sárospatakiakban) – feltételezhetjük, hogy mindkét esetben valamely helyi tanár befolyása lehetett ezen fogékonyság mögött. Ezen kívül feltűnően sok a hiedelemtörténet az 1921-es gyűjtésekben, melyek nagy része valamilyen tanár gyűjtése – valószínűleg Sebestyén Gyula valamilyen újabb felhívása is állhat e mögött.

Láthatjuk tehát, hogy a gyűjtések több jól elkülönülő csoportba oszthatóak a szerint, stílusok hol áll az eredeti, szóban elhangzott történethez képest. Az elsőbe azok a történetek tartoznak, melyekről valamilyen adatot megad gyűjtőjük arra vonatkozóan, hogy hozta létre

⁹⁰ ÉNEKES Kálmán 1921. 41.

⁹¹ ÉNEKES Kálmán 1921. 39.

⁹² FAZEKASNÉ BÁTKY Erzsébet – FAZEKAS Ernő 1920–21. Belső címlap.

⁹³ FAZEKASNÉ BÁTKY Erzsébet – FAZEKAS Ernő 1920–21. 80.

⁹⁴ FAZEKASNÉ BÁTKY Erzsébet – FAZEKAS Ernő 1921. Belső címlap.

⁹⁵ HEGYALJAI KISS Gézáne É. n.

⁹⁶ REKTORISZ Lajos 1921. 1.

⁹⁷ REKTORISZ Lajos 1921. 16.

az írott szövegeket. Ezekből mindössze két érdemi van: Hegyaljai Kiss Gézáné, aki összes adatára diktálta szót használja, valamint Hetessy Zoltán, aki egy prózai történetre szintén a „diktálta” terminust alkalmazta; Borvendég Jánosról pedig tudjuk, hogy habár nem diktáltatta, törekedett az eredetihez közel álló szöveg alkotására. Hangrögzítő eszközök hiányában, vagy egyéb, a szöveget az élőbeszéd sebességében rögzítő módszer⁹⁸ nélkül a gyűjtők számára a szöveg eredeti kontextusában, szó szerint való rögzítése gyakorlatilag lehetetlen volt. A gyűjtő egyedüli lehetséges módszere lehetett, hogy lassan diktáltatta a szövegeket a mesélővel, ami noha nagyon távol áll egy normál tempójú élőbeszédben elhangzott szöveg szó szerinti átírásától, még mindig az élőben elhangzó szöveghez közelebb álló lejegyzést eredményezett, mint ha a meghallgatott történetet a gyűjtő maga mesélte volna újra a kéziratban. Vagyis, habár a mai követelményeknek nem felel meg, rögzítő eszköz hiányában tulajdonképpen ez volt a legjobb dolog, amit a gyűjtő tehetett. Más műfajok esetében is gyakran előfordul a „diktálta” kifejezés a gyűjtésekben, ami így nem csak a hiedelemtörténetek esetén lehetett gyakori módszer a gyűjtők körében. A hiedelemtörténetek esetén a másik gyakran megjelenő megjegyzés az elhangzásra vagy lejegyzésre a „mesélte”, „mondta” – véleményem szerint ezek is legvalószínűbb, hogy diktáltatott szövegek lehetnek. Amikor Nagy Károlytól azt olvassuk, „meséjét a lehető leghívebben jegyeztem le, úgy, ahogy mondta”⁹⁹ illetve „szó szerint leíratott a mese”,¹⁰⁰ az alatt is valószínűleg ezt a módszert kell érteni. A hiedelemtörténetek esetében a viszonylag gyakori nyelvjárási sajátosságokat is jelölő lejegyzésmód is a mellett szólhat, hogy valóban élőszó alapján írta le a gyűjtő a történetet, még ha nem is feltétlenül teljesen szó szerint. Lehetséges persze, hogy utólag „népiesítették” vissza a szövegeket, mondjuk egy tanár nyomására, de feltehetjük a kérdést, hogy ha már annyira lelkiismeretes egy gyűjtő, hogy a kötelezően csak a tájnyelvi adatoknál kért nyelvjárási jelölést is alkalmazza, miért utólag alakította volna át a szöveget? Másképpen szólva, ésszerűtlen lenne lejegyezni a nyelvjárási sajátosságokat egy tudatosan átírt szövegben. Persze ezek sem biztos adatok, pusztá feltételezések, de a semminél talán többek. A diktált szövegek esetén – legalábbis a stílus alapján – tehát a gyűjtő szándékát a szó szerinti lejegyzésre nem kell megkérdőjeleznünk. Más kérdés, hogy rögzítő eszköz hiányában óhatatlanul elvesztek az élőbeszéd egyes sajátosságai, a szándék ellenére óhatatlanul „irodalmiasabb” lett a szöveg.

⁹⁸ Ilyen lehetett a korban pl. a Vikár Béla által alkalmazott gyorsírás, melynek tudása azonban megint csak nem állt egy átlagos diák rendelkezésére. Ld. SEBŐ Ferenc 2009.

⁹⁹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 326.

¹⁰⁰ VEREBÉLYI Kincső 1998. 328.

A másik, legnagyobb csoportba azok a szövegek oszthatók, ahol semmit nem tudunk arról, mennyire törekedett a szó szerinti lejegyzésre gyűjtőjük, de stílusuk alapján nem térnek el a diktáltatott szövegektől. Véleményem szerint egyik ilyen történet esetében sem kirívó az átfogalmazás. Lehetséges, hogy azért sem jelezték a lejegyzés módját, mivel a Tájékoztató miatt egyértelműnek tekintették, hogy azt a szószerintiségre törekedve hozták létre. Véleményem szerint ezen történetek többsége is diktáltatva lehetett.

A harmadik csoportba azok a szövegek tartoznak, ahol nyilvánvalóan látszik, hogy gyűjtő a maga átfogalmazásában közli a szöveget, „XY mesélte, hogy” „XY-nal történt egyszer, hogy” bevezetéssel, mint Rubovszky Ferenc, vagy Berta Imre. Kérdés, hogy úgy tekintsünk-e ezekre az egyértelműen átfogalmazott történetekre, mint Timaffy László, vagy Szűcs Sándor szövegeire, melyeket Pócs Éva „megengedhetetlenül hamisnak hiteltelennek” ítélte, ezekhez hasonlóan túltökéletesítettek-e ezek a szövegek?¹⁰¹ A Folklore Fellows gyűjtői maguk is többféle típust képviselnek. Véleményem szerint itt vízvázalható lehet, hogy az adott gyűjtés a gyűjtő szülőfalujából származik-e, vagy máshonnan. Az előbbinél a szöveg létrehozásának módszere lényegesen eltér attól, mint mikor a tudós gyűjtő teljesen idegenként elkezd hiedelmeket gyűjteni egy helységben. Sokkal szervezesebb a kapcsolat, hisz a „gyűjtő” benne élt az adott társadalomban, része volt a beszélők közösségének, és nem csak egy mesterséges szituációban hallhatta a szövegeket, hanem azok eredeti működésében is, számtalan alkalommal. Így hiába volt adott esetben akár egy értelmisége – egy falusi tanító vagy tanítónő – vagy egy leendő értelmiségi a gyűjtő, aki már kifelé mozgott a közösségből, gyűjtésük így is a hiedelemtörténetek egyfajta szerves továbbmesélésének tekinthető, mely lényegesen eltér egy kívülről jött kutató szem átfogalmazásától. Még akkor is így van ez, ha a szövegek közlői adott esetben nem is hisznek a történetben. Így ezek a szövegek véleményem szerint egyfajta írott adatközlésnek is tekinthetők, a gyűjtő is tekinthető adatközlőnek. Tudjuk, hogy a gyűjtések néha igen gyorsan zajlottak le, de ennek oka egyértelműen az, hogy ezek nem olyan értelemben vett gyűjtések voltak, mint amit a kor tudósai folytattak, mert a Tájékoztató csak ráirányította a figyelmet a diákok és tanárok saját kultúrájának olyan aspektusaira, melyek „folklórnak” számítottak, így azokat sok esetben csak le kellett jegyezni. Forráskritikai szempontból ezek a füzetek azokhoz a paraszti memoárokhoz állnak közel, melyeknél egy külső befolyásra kezdte el az író leírni élete fontos aspektusait. A legtávolabb azok a lejegyzések állnának tehát az eredeti szóbeli formától, melyeknél egyértelmű a gyűjtő átfogalmazása, és nem is saját lakóhelyén gyűjtötte azt – ilyet azonban nem találunk.

¹⁰¹ PÓCS Éva 2012. 26.

Megint csak egészen más jellegű forrást alkotnak a fent ismertetett szekszárdi gyűjtések. Itt egészen egyértelmű, hogy írott adatközlésekről beszélhetünk.

Stílusukról áttérve a történetek tartalmára, vajon felvethető-e kétely ezek hitelességével kapcsolatban? Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtéseket ért kritikája¹⁰² éber figyelemre késztet: vajon előfordulhat-e nyílt hamisítás a szövegekben? Véleményem szerint ez gyakorlatilag teljesen kizárható a műfaj jellege miatt. Ami a népdaloknál elképzelhető – vagyis hogy könyvből másolják ki a szövegeket – az a hiedelemtörténeteknél már csak azért sem lehetséges, mert ekkor még szinte egyáltalán nem álltak rendelkezésre ilyen gyűjtemények – olyanok, melyben szó szerinti hiedelemtörténetek szerepelnek, egyáltalán nem is léteztek, de a hiedelmekkel foglalkozó gyűjteményekhez való hozzájutás legalább annyira körülményes lehetett, mint a gyűjtés.

A Folklore Fellows hiedelemtörténet gyűjtéseit értékelve véleményem szerint elmondható, hogy a kor lejegyzési színvonalához képest már az is kimagasló eredmény, hogy a hiedelemtörténeteket egyáltalán történetek formájában írták le, arról nem is beszélve, hogy többen tudatosan törekedtek a szó szerinti lejegyzésre, illetve a szóbeli elhangzáshoz közel álló lejegyzésre – így ezek közt akár a kor legszínvonalasabb gyűjtései is ott lehetnek.

A történetek

A történetek vizsgálatánál két fő kérdés érdekelheti a kutatót: egyrészt a történetmesélési gyakorlat – hisz ebből a korból a puszta szövegeken kívül csak nagyon kevés adatot tudunk azok használatára – valamint hogy mi a tartalmuk, azok a tematikus csoportok sejlenek-e fel ezekből a szövegekből, melyeket a később meginduló, hitelességre törekvő, Keszeg Vilmos által nyelvi-textuális-műfaji és pragmatikusnak nevezett néphit-kutatási kánonok feltártak?¹⁰³

Fontos kérdése lehet a hiedelemtörténetek mesélési gyakorlatának, hogy mi a funkciója ezeknek a történeteknek? Egyszerű „érdekes”, szórakoztató, meghökkentő történetek, vagy az elbeszélő és a narratív közösség hitt is annak igazságában? Nagy Lajos garabonciás történetéről megjegyzi, hogy „A Garabonciás deákról egy öreg bácsi a következő mesét mondta, amit ők igaznak tartanak”¹⁰⁴. Berta Imre a lidércfényről szóló történetnél jegyzi meg: „Ők ezt valódi, létező személynek tartják.”¹⁰⁵ Énekes Kálmán szintén valós személyekről szóló, igaznak tartott történetet közöl: „Elmesélte Vagdalt Róza, aki szintén úgy hallotta s

¹⁰² Ld. SZALAY Olga – RUDASNÉ BAJCSAY Márta 2001.

¹⁰³ KESZEG Vilmos 2013. 44–49.

¹⁰⁴ NAGY Lajos 1914. 52.

¹⁰⁵ BERTA Imre 1914. 67.

igaztörténetnek tartotta. Serinte Piros Mári rendes neve Iliás Róza, apja Iliás József. A leány eltűnését a falubeliek a leánynak tanácsot adó öreg asszony beszélte volna el.”¹⁰⁶ Borvendég János is mindig fontosnak tartja jelezni, hogy elbeszélője az adott történetet igaznak tartja, például a megpatkolt kovácsnéról szóló szövegnél így: „(Ezt a mesét mint igaz és valóságos történetet adta elő az alant megnevezett, mert mint monta az ő édesapja ismerte Ácson azt a kovácsot kiről itt szó van.)”¹⁰⁷ Varga Károly arra hívta fel a figyelmet, hogy a történetek valós személyekről szólnak: „Mielőtt belefognék a lejegyzésbe, megjegyzem, hogy az először leírt dolgokat meséknek nem lehet és nem is kell tartani, bár szinte hihetetlenek, mert szereplői, akiket nem nevezek meg, valóban élő személyek voltak. Tehát mondjuk, hogy következnek a mondák.”¹⁰⁸ Több adatközlő is egy-egy történettel indokolja, miért hisz egyes hiedelmekben: „azúta hittem hiszem, hogy vannak boszorkányok” mondta Nagy Lajos 62 éves parasztgazda a gyűjtő Nagy Árpádnak.¹⁰⁹ „Hát vannak bibányosok. Ha nem velem esett vaóna még, magam sē hinnēm, – kezdte a szót Lőrincz János”¹¹⁰ írja Borsodi László gyűjtéséről. Emellett pedig természetesen a nagy számban előforduló élménytörténetek mindegyikére is igaz, hogy mesélőjük igaznak tartja őket, akkor is, ha nem látja el semmilyen hitelesítő formulával.

Fontos kérdés lehet, milyen alkalmakkor, kiktől hallottak ilyen történeteket az adatközlők? Nagy Árpád két ugyanolyan, az elbeszélőt kotlós tyúk alakjában kísérő boszorkányról szóló történetet közöl. A másodiknál olvassuk ezt a hosszú kommentárt: „Ez a történet Kinhefner Jánossal történt meg és én úgy irtam le mintha ő mondta volna e, mert ő akkoriba mindenkinek így mesélte el. Az öreg Szédlacsekne pedig abban az időben mindenkitől ismert boszorkány volt. Többektől hallottam hogy Kinhefner János egyszer a konyhájában ült és felülről egy ásó elivel a fejire esett és koponyáját egészen keresztül hasította és így halt meg. A konyhájából lehetett fölmenni a padlásra és ezen a nyíláson át esett le az a bizonyos ásó. Az öregek mind azt mondják, hogy senki más nem dobta fejbe az ásóval mint az öreg Szedlacsekne, ki egy órával az előtt halt meg. Allítólag ez így történ meg Jó anyám is így hallotta apjától és én is így az előadón kívül másoktól is. Hogy mi az igaz nem tudom. (...) Ehhez hasonló történetet hallottam Izsán, (Komárom megye) ugyanilyen címmel vettem fel azt is, de utánjárásom, erős akaratom dacára ez ideig a kapcsolatot nem tudtam megtalálni a kettő között.”¹¹¹ Tehát Nagy Árpád adatközlője egy mástól hallott élménytörténetet mesélt tovább. Az élménytörténet átélője gyakran és sokaknak mesélte a történetet a gyűjtő szerint,

¹⁰⁶ ÉNEKES Kálmán 1921. 40.

¹⁰⁷ BORVENDÉG János 1914–1915a. 2.

¹⁰⁸ VARGA Károly 1915. 32.

¹⁰⁹ NAGY Árpád 1913. 6.

¹¹⁰ VEREBÉLYI Kincső 1998. 346.

¹¹¹ NAGY Árpád 1913. 11–12.

akik aztán egymásnak is mesélték, saját szüleitől is hallotta. Berta Imre a lidércfényről írja: „Hogy hogyan jelenik meg erről már sokat hallottam”,¹¹² a megpatkolt boszorkányról szóló történeténél pedig: „Talán még a kis gyerekek is ezt mesélik egymásnak”,¹¹³ tehát ez a két történet is a falu élő narratív repertoárjának része volt. Lázár Péter váltott gyerekről szóló szövegénél is ezt találjuk: „gyerekkoromban sokszor hallottam róla”.¹¹⁴ Fazekasné Batty Erzsébet egy karácsony esti férjjósló babonáról írja a következőket: „ez az elbeszélő még azt fűzte hozzá, hogy egy fiatal leány ennek a babonának lett az áldozata, mert önmagát látta felravatalozva s azonnal szörnyethalt. (Egy öreg asszonytól hallotta).”¹¹⁵ Pittner Károly adatközlője ezt mondja szövegéről: „egy pásztor ember így hallotta az apjától, s attól vettem át ezt a töredéket, melyet azóta már többször is hallottam és hisznek benne.”¹¹⁶ Újból látjuk, hogy a családon belül is felmerülő beszédtema volt. Gulyás Béla sárkányról szóló elbeszélésében az adatközlő a hiedelemtörténet elbeszélési alkalmáról nyújt nagyszerű leírást: „Sómoson jártomba’ 1885-be ősze’ a sómosi ösmerősömné’ több embér gyütt ősze, ahun a többek köszt a sárkánru beszígettek. Én mē kérdesztem tülük, hogy miféle sárkánru van szó. Aszonta az ismerősöm, hogy van az erdőbe’ a heggyek köszt egy meleg forrás, akinek nincs feneke. Eccer mán tróbáták mē ményi. 1000 méter hosszú spárgára vaskörtét köttek, így eresztették le a forrásba, de a fenekit azza’ sē érték el. Vót kösztük olyan, aki aszt állította, hogy ő mán többször. estelyi hajnalon a forrás szélyin látott egy borzasztó nagy sárkánt, de csak az első részit láthatta belüle”¹¹⁷ – itt az adatközlő révén tulajdonképpen egy polifon beszélgetésbe nyerünk betekintést, ahol a több beszélő is alakítja a hiedelemleányról szóló beszélgetést. Az adatokból tehát az sejlik fel, hogy ekkor még sok esetben a hiedelemtörténetek a falvak narratív repertoárjának állandó részét alkották, nem csak a gyűjtői beavatkozás hívta elő őket, mint számos későbbi gyűjtésnél.

Olyan történetek is előfordulnak a gyűjtésekben, melyek a hiedelmek lelepleződéséről szólnak. Szivér Béla csaló állatgyógyítóról szóló szövege¹¹⁸ és Tildi János csaló kártyajósról szóló szövege ilyen.¹¹⁹ Varga Károly két ilyen történetet is közöl, melyek azt a beleértési folyamatot figurázzák ki, melynek során egy eseményt megtapasztalóik a hétköznapi értelmezési keret helyett hiedelemrendszerüknek megfelelően fognak fel.¹²⁰

¹¹² BERTA Imre 1914. 67.

¹¹³ BERTA Imre 1914. 70.

¹¹⁴ VEREBÉLYI Kincső 1998. 61.

¹¹⁵ VEREBÉLYI Kincső 1998. 281.

¹¹⁶ VEREBÉLYI Kincső 1998. 318.

¹¹⁷ GULYÁS Béla 1918. 180.

¹¹⁸ TILDI János – SZIVÉR Béla 1921. 1.

¹¹⁹ TILDI János – SZIVÉR Béla 1921. 2.

¹²⁰ VARGA Károly 1915. 36–38.

A történetek tartalmát a Pócs Éva által felállított rendszer szerint fogom ismertetni.¹²¹

A természetfeletti lények csoportjából a személytelen kísértetről és a személyes visszajáró halotról szól a legtöbb történet. A visszajáró halott legtöbbször valamilyen ok miatt kísért: csontváz alakú szellem a háztól elvert feleségétől kér engesztelést;¹²² az elmaradt miseszolgálatot hiányolja,¹²³ fősvénysége miatt meg kell még egyszer főznie valakire,¹²⁴ cselédeitől való lopás kárát kell megadnia a károsultaknak.¹²⁵ A bolygó mérnök vagy tüzes ember azért bolyong, hogy visszamérje az általa hamisan kimért földeket.¹²⁶ Tevékenysége ezekben az esetekben az, hogy az életében elmaradt dolgot bepótolja, vagy engesztelést nyerjen. Máskor a még eltemetetlen halott jár vissza,¹²⁷ vagy azért nem tud nyugodni, mert gyilkosság áldozata lett, mint a zsidó csárdás,¹²⁸ vagy a boszorkány által meggyilkolt asszony, akinek szelleme ruhája helyén éjfélkor kopogtatással ad hírt magáról.¹²⁹ Megint máshol a kutyát életében is gyűlölő halott halálában is azt földhöz verni jár vissza.¹³⁰ A személytelen kísértet tevékenysége legtöbbször kimerül abban, hogy jelt ad magáról: köd alakban húzza le a pokrócot a szekéren utazóról,¹³¹ az éjjel hazamenő embert kíséri,¹³² gyapjúzsák alakjában kíséri az embert,¹³³ bejön az ablakon és táncol.¹³⁴ Ritka, hogy árt is: az ellopott lepedő miatt széttép egy lányt,¹³⁵ vagy az általa okozott ijedtség miatt elesik és szörnyet hal a legény.¹³⁶ Visszatérő szöveg a Lenore-monda, a halott kedves története, melynek szereplői szintén lehetnek névvel megnevezett alakok, mint Piros Mária, azaz Iliás Róza,¹³⁷ máskor személytelenek.¹³⁸

A házi szellem alakja egy történetben jelenik meg: a házi kígyó halálakor a kisgyermek is meghal.¹³⁹ A időjárásdémon sárkány is egy történetben szerepelt: tevékenysége az, hogy esőt hoz, és farkával leveri a kőfalat.¹⁴⁰ A keresztény ördög az egyik történetben segítő szellem,

¹²¹ PÓCS Éva 1990.

¹²² BERTA Imre 1914. 68.

¹²³ BORVENDÉG János 1914–1915c. 2–4.

¹²⁴ HUBAY Győző 1915. 52–53.

¹²⁵ VEREBÉLYI Kincső 1998. 330.

¹²⁶ RUBOVSKY Ferenc 1914b. 71.

¹²⁷ SZÉKELY László 1914. 62.

¹²⁸ BORVENDÉG János 1914–1915c. 8–9.

¹²⁹ BERTA Imre 1914. 24.

¹³⁰ VEREBÉLYI Kincső 1998. 153.

¹³¹ BERTA Imre 1914. 69.

¹³² BORVENDÉG János 1914–1915c. 6–7.

¹³³ VEREBÉLYI Kincső 1998. 329.

¹³⁴ VARGA Károly 1915. 33.

¹³⁵ BORVENDÉG János 1914–1915c. 5.

¹³⁶ VEREBÉLYI Kincső 1998. 329.

¹³⁷ ÉNEKES Kálmán 1921. 38–41.

¹³⁸ REKTORISZ Lajos 1921. 12.

¹³⁹ FAZEKASNÉ BÁTKY Erzsébet – FAZEKAS Ernő 1921. 58.

¹⁴⁰ GULYÁS Béla 1913. 180–181.

aki az ember lelkét halála után kárhozatra juttatja, hacsak bőrét vissza nem szerzik;¹⁴¹ máshol fekete fal képében ijeszti a lovakat;¹⁴² megint máshol piros inges ördögfiúk törik össze a lovait emberkoponyából itató Csorba Jánost.¹⁴³ A lidérc több alakváltozatban jelenik meg. Az egyik a kísértetek közé sorolható lidércfény, mely egyetlen szövegben jelenik meg, ahol alakja kör, benne 3 lánggal, amiből hosszú láng nyaláb csüng belőle alá.¹⁴⁴ A másik a lidérc mint segítőszellem, ami mindent összehord amire kéri – adott esetben ganajt is.¹⁴⁵ Kiköltésével egy másik történetben egy fiúnak öltözött lány „falu bolondja” próbálkozik.¹⁴⁶ A harmadik változat a lidércszerető, mely lány alakjában ebéddel akarja megrontani a fiút, majd leleplezésekor odacsínál,¹⁴⁷ vagy lólábú fiú képében hívja ki a fonóból a lányt.¹⁴⁸ Két különös, leginkább a természeti szellemek körébe sorolható lényről szóló történet van Rektorisz Lajos sárbogárdi gyűjtésében: egy „nagyon hosszú leány” és „egy óriás kotlós tyúk csibéivel. Amerre járt, szélvész járt nyomában” melyek kihajtják az erdőből a betolakodókat.¹⁴⁹ A forgószelel, melybe beledobva a baltát azt elrepíti máshova,¹⁵⁰ valamint a szárnyas, repülő kígyó¹⁵¹ is efféle természeti szellem lehet. A gyermekágyas démon tevékenységéről egy történet szól: a gyermeket elváltja, a váltott gyerek pedig úgy leplezhető le, ha kezébe kis csuprot és nagy kanalat raknak; visszaváltása pedig kemencébe tétellel történik.¹⁵²

A mágikus erővel felruházott emberek csoportja ennél jóval népesebb. Az egyik legnépesebb csoport a boszorkánytörténeteké. Számos variánssal képviseli magát a megpatkolt boszorkány története.¹⁵³ E történetből is találunk több olyan szöveget, ahol nevén van nevezve a boszorkány: Ácson Sellei kovács feleségéről keringett a történet;¹⁵⁴ Tatán a „Patkós Körmendynéről” mesélték.¹⁵⁵ Számos névvel felruházott boszorkány is előfordul a szövegek közt, mint az izsai Tolam néni,¹⁵⁶ a tatai Szedlacsekné,¹⁵⁷ az ujcsanálosi Veresné¹⁵⁸

¹⁴¹ HETESSY Zoltán 1915. 23–27.

¹⁴² VEREBÉLYI Kincső 1998. 74.

¹⁴³ VEREBÉLYI Kincső 1998. 125.

¹⁴⁴ BERTA Imre 1914. 67.

¹⁴⁵ NAGY Árpád 1913. 1.

¹⁴⁶ VEREBÉLYI Kincső 1998. 73.

¹⁴⁷ VEREBÉLYI Kincső 1998. 328.

¹⁴⁸ VEREBÉLYI Kincső 1998. 328–329.

¹⁴⁹ REKTORISZ Lajos 1921. 16.

¹⁵⁰ VARGA Károly 1915. 32–33.

¹⁵¹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 221.

¹⁵² VEREBÉLYI Kincső 1998. 61.

¹⁵³ HEGYALJAI KISS Gézáne É. n. 27–30. GULYÁS Béla 1918. 173–177. SZÉKELY László 1914. 63. VEREBÉLYI Kincső 129.

¹⁵⁴ BORVENDÉG János 1914–1915a.

¹⁵⁵ BERTA Imre 1914. 70.

¹⁵⁶ NAGY Árpád 1913. 4.

¹⁵⁷ NAGY Árpád 1913. 10.

¹⁵⁸ HEGYALJAI KISS Gézáne É. n. 14.

vagy a „vén Németné”.¹⁵⁹ A boszorkány leggyakoribb tevékenysége a szövegekben a tejhaszon megszerzése. A tejhaszon megszerzési módja lehet harmatszedés, mint az örkényi tótnál,¹⁶⁰ történhet a tehenes ház kerítéséből levágott forgáccsal,¹⁶¹ só elvételével;¹⁶² a boszorkány fejheti a bicskát,¹⁶³ vagy hányhatja a tejfölt.¹⁶⁴ Egyéb tevékenységei: megakadályozza, hogy a tyúkok kikeljenek a tojásból,¹⁶⁵ megrontja fia volt menyasszonyának új kérőjét,¹⁶⁶ megigézi a gyermeket, mire az sír távollétében,¹⁶⁷ a menyasszony nyakát kicsavarja,¹⁶⁸ a gyerekek sarkát hátra köti és megfárasztja a lovakat,¹⁶⁹ álmában nyomja az embert,¹⁷⁰ ledobja a gyereket az ágyról, vagy ki akarja szúrni az ember szemét.¹⁷¹ A boszorkány gyakran állatok alakjában jelenik meg: macska képében nyom,¹⁷² vagy körülveszi az embert,¹⁷³ illetve szopja a tehenet;¹⁷⁴ borjú képében kíséri a bálból hazamenőket, majd döngeti a kaput,¹⁷⁵ kánya alakjában kíséri a legényt, majd szélvész alakjában kútba dobja szerelmi bosszú miatt,¹⁷⁶ tyúk alakjában kíséri a hazamenőt, hogy eltántorítsa az udvarlástól,¹⁷⁷ tyúk képében a Rábára csábítja a gyerekágyas asszonyt;¹⁷⁸ tyúk képében az ember orrát csipkedi,¹⁷⁹ béka képében tejhasznat visz el.¹⁸⁰ Tárgyak képében is megjelenhet: kerék képében megy az istálló fele,¹⁸¹ tarisznyával felkötött kerék képében lop a szőlőhegyről.¹⁸² Néha embereket állatokká változtat: az őt megleső kocsist számárra változtatja, és azt csak a menyasszonyi koszorú megétetésével lehet visszaváltoztatni,¹⁸³ farkasokká változtatja a lányokat.¹⁸⁴ A boszorkányok mulatozásáról, ekkor történő beavatásról is több szöveg szól. A beavatás módja lehet a Szentháromság megtagadása és dögölt

¹⁵⁹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 125–126.

¹⁶⁰ FAZEKASNÉ BÁTKEY Erzsébet – FAZEKAS Ernő 1920–1921. 70.

¹⁶¹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 97–98.

¹⁶² HEGYALJAI KISS Gézáne É. n. 13–14.

¹⁶³ GULYÁS Béla 1913. 183.

¹⁶⁴ GULYÁS Béla 1913. 183–184.

¹⁶⁵ SZABÓ Ferenc 1921. 1.

¹⁶⁶ VARGA Károly 1915. 35.

¹⁶⁷ BETTELHEIM László 1921. 1. VEREBÉLYI Kincső 1998. 229.

¹⁶⁸ HEGYALJAI KISS Gézáne É. n. 13.

¹⁶⁹ NAGY Árpád 1913. 2.

¹⁷⁰ NAGY Árpád 1913. 9.

¹⁷¹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 125–126.

¹⁷² BORVENDÉG János 1914–1915c. 14–15.

¹⁷³ HETESSY Zoltán 1915. 16.

¹⁷⁴ GULYÁS Béla 1913. 181–183.

¹⁷⁵ SZABÓ Ferenc 1921. 1.

¹⁷⁶ VARGA Károly 1915. 33–34.

¹⁷⁷ VARGA Károly 1915. 34. Tyúk képében kísérő boszorkány még: VEREBÉLYI Kincső 1998. 330.

¹⁷⁸ BERTA Imre 1914. 23–24.

¹⁷⁹ NAGY Árpád 1913. 6, 10–12.

¹⁸⁰ VEREBÉLYI Kincső 1998. 42, 330.

¹⁸¹ HEGYALJAI KISS Gézáne É. n. 10–11.

¹⁸² HEGYALJAI KISS Gézáne É. n. 11.

¹⁸³ DOBAY János 1914–1915a. 79.

¹⁸⁴ GULYÁS Béla 1913. 178–180.

kutyához való ima,¹⁸⁵ máskor éjfélnélkor a keresztúton körbe kell állnia, és várnia, míg boszorkányok kifele hívják,¹⁸⁶ máskor éjfélnélkor a keresztúton szintén körben állva vihar, csillaghullás, tüzes szekerek, zúgó méhek ijesztik őt, majd fordított imát kell imádkoznia; a visszaváltás pedig ugyanott történik, egy kád alá bújva.¹⁸⁷ A boszorkányok Luca napon ismerhetőek fel,¹⁸⁸ ilyenkor egy érdekes variánsban az oltár körül meztelenül ugrálnak, szitkozódhatnak, seggüket verdesik.¹⁸⁹ A védekezés a boszorkány ellen: megveregetik a tehén vályúját nyírfa seprűvel, mire el kell jönnie,¹⁹⁰ bal kézzel a kendőbe kötött aludttejet törnek a küszöbön, mire szintén el kell jönnie,¹⁹¹ száját lelakatolják,¹⁹² csizmát füstölnek a kémény alatt, vagy a tehén vizeletébe köpnek, mire megjelenik;¹⁹³ a kerék alakú boszorkányon madzagot húznak át,¹⁹⁴ a boszorkány rontását pudvás fa likán való átbújással gyógyítják.¹⁹⁵

Más természetfeletti erőről szóló emberről kevesebb történet szól. A garabonciás bika képében viaskodik,¹⁹⁶ máskor meglökögölve kígyó hátságát elviszi a termést,¹⁹⁷ vihart hoz, és a kántor üldözi el harangozással.¹⁹⁸ Nagy Károly gyűjtésében egy két sor foggal és disznósörénnyel rendelkező lány szerepel, aki meglátja a kincseket, látja Szent Antal óráját a falon, de miután felfedi a kincs lelőhelyét, a garabonciások elviszik Törökország szélére és megölik.¹⁹⁹ A tudós dudás dudája magától fújja, tudásához Isten és a családja megtagadásával jutott.²⁰⁰ Egy újcsanálosi történet szól egy Sámuel nevű tudományos ezermesterről, aki meg tudja állítani az órát a falon, segítői pedig három kis gyermek bádog szelencében.²⁰¹ Ugyanitt meséltek egy Nagy János Zsiga nevű tudós kocsisról, aki meg tudja állítani a lovakat²⁰² és egy Tankó nevű pásztorról, aki a rontások levélteléhez értett²⁰³ Tapolcafőn tudós takácsról

¹⁸⁵ DOBAY János 1914–1915a. 78.

¹⁸⁶ HUBAY Győző 1915. 54.

¹⁸⁷ RUBOVSKY Ferenc 1914b. 68.

¹⁸⁸ GULYÁS Béla 1913. 184–187. HEGYALJAI KISS Gézané É. n. 9–10.

¹⁸⁹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 327–328.

¹⁹⁰ BORVENDÉG János 1914–1915b. 12–13.

¹⁹¹ HEGYALJAI KISS Gézané É. n. 10.

¹⁹² HEGYALJAI KISS Gézané É. n. 13.

¹⁹³ HEGYALJAI KISS Gézané É. n. 14.

¹⁹⁴ HEGYALJAI KISS Gézané É. n. 12.

¹⁹⁵ VARGA Károly 1915. 35.

¹⁹⁶ GULYÁS Béla 1913. 170–173.

¹⁹⁷ NAGY Lajos 1914. 52–54.

¹⁹⁸ VEREBÉLYI Kincső 1998. 326.

¹⁹⁹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 326–327.

²⁰⁰ BORVENDÉG János 1914–1915b. 10–11.

²⁰¹ HEGYALJAI KISS Gézané É. n. 11–12.

²⁰² HEGYALJAI KISS Gézané É. n. 12.

²⁰³ HEGYALJAI KISS Gézané É. n. 13.

meséltek történetet, akinek magától szönek a gépei.²⁰⁴ Gulyás Béla szövegében orosz papok jelennek meg ördögűző specialistaként.²⁰⁵

Beazonosíthatatlan hiedelemalakról szól Fazekasné Bátky Erzsébet szövege: hal, cipó, gyertya képében megjelenő, apokalipszist hirdető gyermekalakról.²⁰⁶

Egy hiedelemtörténet jeles napi hiedelemhez fűződik: karácsonykor az istállóban beszélő lovak hallatán a férfi szörnyet hal.²⁰⁷ Egy másik történet egy növényről szól, az ördögódalvirágról, melyet az ördög leszakított, az beleesett egy pásztor bocskorába, aki meggazdagodott.²⁰⁸ Történet szól eskü be nem tartása miatt megfogant átokról is – néhai Kovács Balázsnak emiatt lettek néma, elmebeteg és süket gyermekei.²⁰⁹ Mágiához kapcsolódó történetekből is találunk néhányat. Történetek szólnak a szerelmi mágiáról is: az egyik szerint valaki fias koca tejével szerzett magának vőlegényt,²¹⁰ a másik pedig Lőrincz János hosszú elbeszélése egy rajta végzett szerelmi rontásról.²¹¹ Egy karácsonyi férjijóslás miatt bekövetkezett halálesetről is szól történet.²¹² Egy rétközberencsi történetben Csorba János emberkoponyából itatta lovait, akik emiatt kővérek lettek.²¹³ Az ijedtség gyógyításáról Kriston Antal beszélgetés-leírásában olvashatunk.²¹⁴ Egy 1913-as beszámoló pedig az akasztott ember kötelének, mint mágikus eszköznek a megszerzéséért folytatott harcról számol be.²¹⁵

Elterjedtek az elásott kincsek kiásásáról szóló szövegek is. A kincsszerzés módja: magunk köré, illetve a fej fölé és csitkébe várat kell keríteni.²¹⁶ A kincs megszerzését különféle dolgok akadályozzák: egy csapat borjú, egy csapat bivaly és egy négy lovas fekete hintó három úrral, akik közül az egyik nádszál akasztófát visz magával,²¹⁷ repülő malomkő, ló nélküli fekete kocsi, melyről egy fazék meszet dobnak le,²¹⁸ máskor bika, térdig érő víz és maga az ördög hátráltatják megszerzőit.²¹⁹ A kincsszerzés ideje Szent György napja, amikor a keresztúton

²⁰⁴ VARGA Károly 1914. 35.

²⁰⁵ GULYÁS Béla 1918. 191–192.

²⁰⁶ FAZEKASNÉ BÁTKY Erzsébet – FAZEKAS Ernő 1920–1921. 57–58.

²⁰⁷ REKTORISZ Lajos 1921. 15.

²⁰⁸ VEREBÉLYI Kincső 1998. 62.

²⁰⁹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 124.

²¹⁰ VEREBÉLYI Kincső 1998. 99.

²¹¹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 346–348.

²¹² VEREBÉLYI Kincső 1998. 281.

²¹³ VEREBÉLYI Kincső 1998. 125.

²¹⁴ VEREBÉLYI Kincső 1998. 123.

²¹⁵ VEREBÉLYI Kincső 1998. 101.

²¹⁶ ÉNEKES Kálmán 1921. 39.

²¹⁷ DOBAY János 1914–1915b. 1–2.

²¹⁸ ÉNEKES Kálmán 1921. 39.

²¹⁹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 326–327.

kell próbálkozni,²²⁰ mások ilyenkor csak az ördögöt látták, míg szekéren robogtak;²²¹ de lehet karácsony viliája is, amikor éjfélkor megnyílik a hegy.²²² A kincs fazék mész alakú, csak reggelre változik arannyá,²²³ máskor lángot vet, és először kígyó és gyík fejek alakjában mutatkozik.²²⁴

Érdeemes figyelmet fordítani Fazekasné Bátky Erzsébet egyik szövegére. A történet a déli gyümölcsben talált kígyó elterjedt városi legendájának változata.²²⁵

A történetek tehát a hiedelemtörténetek témáinak ismert arányait mutatják: a legtöbb a visszajáró halottakról és kísérteteketéről, illetve az emberi specialistákról, azon belül is a boszorkányokról szól. A magyar néphit kevésbé elterjedt alakjairól, mint a természeti szellemekről, itt sem szól több arányaiban több történet, mint a korban későbbi gyűjtésekben.

Befejezés

Reményeim szerint dolgozatommal sikerült demonstrálnom a Folklore Fellows gyűjtések alkotta forrásanyag jelentőségét. A korpusz minden hiányossága ellenére kulcsfontosságú lehet nem csak a hiedelemtörténetek, de számos más folklórműfaj mélyebb megismerése terén is. Korának, az 1910-es éveknek legnagyobb folklorisztikai forrásanyaga ez a korpusz, mely minőségében majd minden esetben eléri, de sokszor meg is haladja a kor reprezentatív gyűjtéseinek minőségét. Számos tájegység folklórjáról ezek a gyűjtések jelentik az első híradást. Megfelelő forráskritikával a korpusz nemcsak a legfontosabb, de sok műfaj esetén az egyetlen forrás is lehet a kor folklórájának megismeréséhez. Dolgozatomban ezt kívántam demonstrálni a hiedelemtörténetek elemzésén keresztül. Természetesen a dolgozat nem jelenti a kutatás lezárását: a továbbiakban is folytatni kívánom az anyaggyűjtést, a későbbiekben a vidéki levéltárakban rejlő FF anyagokra, valamint Sebestyén Gyula levelezésére is kiterjedően, így bővítve az elemzett szövegek és a gyűjtések kontextusára vonatkozó adatok körét.

Bibliográfia

BANÓ István

1983 Szövegváltozatok egy népdalgyűjteményben.

Ethnographia XCIV. 36–50.

²²⁰ ÉNEKES Kálmán 1921. 39.

²²¹ VEREBÉLYI Kincső 1998. 73.

²²² RUBOVSKY Ferenc 1914. 72.

²²³ ÉNEKES Kálmán 1921. 39.

²²⁴ VEREBÉLYI Kincső 1998. 318.

²²⁵ Ld. BRUNVAND, Jan Harold 2001. 392–393.

BARSI Ernő – SZABÓ Ernő

- 1984 A pataki kollégium zenei krónikája.
Zeneműkiadó, Budapest.

BIHARI Anna

- 1980 Magyar hiedelemmonda katalógus. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához
6.
MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.

BRUNVAND, Jan Harold

- 2001 Encyclopedia of Urban Legends.
ABC CLIO, Santa Barbara.

CZÉGÉNYI Dóra

- 2010 Román pap.
Romániai Magyar Lexikon,
<http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=145>. (Utolsó lekérés 2015.01.06.)
2012 Az árnyék nélküli hiedelem. Fogalomtörténeti áttekintés.
Erdélyi Múzeum. LXXIV. 1–45.

DÉGH Linda – VÁZSONYI, Andrew

- 1976 Legend and belief. In BEN-AMOS, Dan (szerk.): *Folklore Genres*. Austin–
London, University of Texas Press. 93–123.

DIÓSZEGI Vilmos

- 1964 Sebestyén Gyula jelentősége a néprajztudományban.
Ethnographia LXXV. 384–401.
1972 Sebestyén Gyula.
Akadémiai Kiadó, Budapest.

FORRAI Ibolya

- 2004 Sebestyén Gyula kéziratos hagyatéka a Néprajzi Múzeumban.
Ethnographia CXV. 163–172.

KESZEG Vilmos

- 1999 Mitológia, vallás vagy hiedelemrendszer.
Ethnographia. CX. 128–140.
2011 A történetmondás antropológiája. Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 7.
Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia
Tanszék, Kolozsvár.
2013 Hiedelmek, narratívumok, stratégiák. Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 8.

BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár.

KOVÁCS Ágnes

- 1979 A Folklore Fellows magyar osztálya, In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 2. F–Ka*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 188–189.

NAGY Iлона

- 1988a Hiedelemmonda. In VARGYAS Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz V. Népköltészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 138–147.
- 1988b Eredetmagyarázó monda. In VARGYAS Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz V. Népköltészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 102–132.
- 2006 A magyar mondakutatás fehér foltja: a modern mondák. *Ethno-lore XXIII*. 397–434.

ORTUTAY Gyula

- 1972 A Magyar Népköltési Gyűjtemény 100 éve. *Ethnographia LXXXIII*. 437–443.

PÓCS Éva

- 1990 Néphit. In: DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás – néphit – népi vallásosság*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 527–692.
- 2012 Hiedelemszövegek. A magyar folklór szövegvilága 1. Balassi Kiadó, Budapest.

POCSAINÉ EPERJESI Eszter

- 2001 Palágyi Deák Geyza 1871–1931. *Acta Patakina V*. Sárospatak.

Dr. SEBESTYÉN Gyula (gyűjt. és szerk.)

- 1925 Emese álma. Huszonnégy regében.
A Folklore Fellows néphagyományt kutató nemzetközi tudományos szövetség magyar osztálya, Budapest.

SEBESTYÉN Gyula – BÁN Aladár

- 1912 Tájékoztató a Folklore Fellows magyar osztályának országos gyűjtéséhez. *Ethnographia XXIII*. 193–213.

SEBŐ Ferenc (szerk.)

- 2009 Vikár Béla népzenei és népköltési gyűjteménye. 1. munkafázis. Hagyományok Háza, Budapest.

S. LACZKOVITS Emőke

- 1989–1991 Sebestyén Gyula és a vidéki gyűjtőszövetségek. In: S. LACZKOVITS Emőke (szerk.): *Sebestyén Gyula emlékére 1864-1989 (Tanulmányok a 125 éve született Sebestyén Gyula emlékére). Veszprémi múzeumi konferenciák (A Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Konferenciái) 1.* Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém. 24–31.

SZALAY Olga – RUDASNÉ BAJCSAY Márta (szerk.)

- 2001 Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése. Magyar Népköltési Gyűjtemény XV.
Balassi Kiadó – Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

SZENDREY Zsigmond (szerk.)

- 1924 Nagyszalontai gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény XIV.
Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

SZENTIMREI Mihály

- 1985 Megemlékezés Harsányi István néprajzi munkásságáról (1874–1928). In: DANKÓ Imre – KÜLLŐS Imola (szerk.): *Vallási néprajz 1.* ELTE BTK Folklore Tanszék, 1985. 175–190.

TÓTH Arnold

- 2001 Népköltési gyűjtések a Sárospataki Református Főiskolán. (Harsányi István és a Folklore Fellows gyűjtések 1913-ban). Kézirat.
ELTE BTK Folklore Tanszék Kézirattára, Budapest.
- 2005 Harsányi István és a Folklore Fellows sárospataki gyűjtése (1913–1917). In: GULYÁS Judit – TÓTH Arnold (szerk.): *Mindenek Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára.* ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest. 45–63.

VEREBÉLYI Kincső (szerk.)

- 1998 Néphit szövegek. Magyar népköltési gyűjtemény XIX. kötet.
Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

VOIGT Vilmos

- 1985 A Magyar Népköltési Gyűjtemény új folyamának megindítása.
Ethnographia XLVI. 146–151.

Források

BERTA Imre

- 1914 *Népdal és ballada szövegek, babonák, helynevek, stb.* EA 128.

BETTELHEIM László

1921 *Néphit.* EA 1662.

BORVENDÉG János

1914–1915a *Babonás történet és két cigányanekdota.* EA 715.

1914–1915b *Mesék, balladák, mondák, adomák, gyermekjátékok, kiolvasóversek, szójátékok, tanítóköltemény.* EA 860.

1914–1915c *Babonás mesék.* EA 7642.

DOBAY János

1914–1915a *Szerelmi-, katona-dalok, balladák, babonák, mesék, kincskeresés, tréfás versek.* EA 932.

1914–1915b *Kincskereső történet.* EA 1931. (SÁGHY Gyula neve alatt).

ÉNEKES Kálmán

1921 *Krisztus köszöntse, dalok, balázsjárás, lucázás, pünkösdi királyné, mindenszenteki szokás, hushagyo kedd, vőfélyköszöntő, düllőnevek, ragadványnevek, falucsufolók, babonák, tájszavak.* EA 899.

FAZEKASNÉ BÁTKY Erzsi – FAZEKAS Ernő

1920–1921 *Népköltés, népnyelv.* EA 3598.

1921 *Imák, legendák, dalok, műköltemény, népmese, háborús történet, babonák, tuskóhúzás, állatgyógyítás, szokások, mese, patkányok elküldése, háborús ima a katonákért tánckurjantások, húsvéti köszöntő, vőfélyvers.* EA 904.

GULYÁS Béla

1913 *Lakodalmi mondókák; vízkeresztji játéktöredék; balladák, elbeszélő költemények kéziratból /1852/; katona-, szerelmi-, tréfás-dalok, verses szerelmi levelek, ráolvasás, babonák, babonás történetek, tréfás mese.* EA 871.

HEGYALJAI KISS Géző

É. n. *Születés, gyermekkor, fonóház, aratás, babonás hiedelmek, szokások, szólásmódok, dalok.* EA 888.

HETESSY Zoltán

1915 *Dalok, adomák, babonák, mesék, babonás történetek.* EA 613.

HUBAY Győző

1915 *Kiolvasóversek, gyermekjátékok, szólások, anekdóták, köszöntők, mesék, falucsúfolók, mondák, szokások, házasság.* EA 605.

NAGY Árpád

1913 *Lidérc, ördögüzés, jövendölések a születendő gyermekről, boszorkányüzés, babonák, közmondások.* EA 1295.

NAGY Lajos

1914 *Néphit és babonás szokások: születés, gyermekkor, házasság, stb.* EA 124.

REKTORISZ Lajos

1921 *Sárbogárd története sirfelirat, csufnevek, szemrontáselleni védekezés, husvéti népszokás. lakodalom, néphit, jeles napok.* EA 1670.

RUBOVSKY Ferenc

1914a *Népköltési gyűjtemény.* EA 443.

1914b *Babonák, tréfás történetek, mondák, mesék, dalok, köszöntők, példabeszédek, hiedelmek.* EA 477.

SZABÓ Ferenc

1921 *Néphit.* EA 1661.

SZÉKELY László

1914 *Balladák, epikus dalok, népszokások, játékok, találós kérdések, mesék, mondókák, adomák, közmondások, tájszavak, babonák, álmfejtés.* EA 635.

SZIVÉR Béla – TILDI János

1921 *Néphit. Boszorkányság, babonaság, kártyavetés.* EA 1677.

VARGA Károly

1915 *Dalok, verses-köszöntők, babonás történetek, babonák, népnyelvi anyag.* EA 614.